

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AQRAR SAHƏNİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ İDARƏ EDİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5312.01 – Sahə iqtisadiyyatı

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: Möhübbət Musa oğlu Hüseynov

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Gəncə - 2021

Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: İqtisad elmləri doktoru, professor
Eldar Allahyar oğlu Quliyev

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmləri doktoru, professor
Eldar Rza oğlu İbrahimov

İqtisad elmləri doktoru, professor
Tərbiz Nəsim oğlu Əliyev

İqtisad elmləri doktoru, professor
Qənimət Əsəd oğlu Səfərov

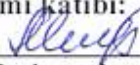
İqtisad elmləri doktoru, professor
Natiq Əli oğlu Cavadov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurası

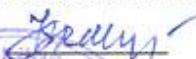
Dissertasiya Şurasının
sədri:

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi:

Elmi seminarın sədri:

AMEA-nın həqiqi üzvü, i.e.d
professor

Ziyad Əliabbas oğlu Səmədzadə

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Pərvin Elman qızı Muxtarova

Əməkdar kənd təsərrüfatı işçisi,
İqtisad elmləri doktoru, professor
İslam Hacı oğlu İbrahimov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dünyada qloballaşma prosesinin intensiv xarakter aldığı şəraitdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni müstəvidə genişlənməsi, innovativ yeniliklərin sürətlə yayılması, onların istehsal sahələrində tətbiqi misli görünməmiş şəkildə dinamik xarakter almaqdadır. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın qarşısında duran başlıca məsələ dünya ölkələrinin inkişaf sürəti ilə müqayisədə geriliyə yol verməməkdir. Bu isə, ilk növbədə, iqtisadiyyatın neft və qaz amilindən asılılığını azaltmaq, qeyri-neft sektorunun və onun üzvi tərkib hissəsi olan aqrar sahənin yüksək tempə inkişafına nail olmaq, bütünlükdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini artırmaq və onun innovasiya əsaslı irəliləyişini təmin etməklə mümkündür.

Son 10 ildə Azərbaycanda həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar nəticəsində kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı üçün münbit şərait yaradılmışdır. Məhz kənd təsərrüfatının inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, sahə üzrə strateji hədəflərin və institusional dəyişikliklərin müəyyən edilməsi həmin sahənin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinin təməlini qoymuşdur. Ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, aqrar emal müəssisələrinin ixrac potensialının artırılması məqsədilə iri fermer təsərrüfatları yaradılır, aqroparkların və digər innovasiya infrastrukturunun təşkilinə və inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. 2020-ci ildəki 44 günlük zəfər və erməni faşistlərinin tam məğlubiyəti ilə nəticələnən Vətən Müharibəsi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə (İAEƏ) böyük quruculuq işləri aparmağa və ciddi tədbirlər həyata keçirməyə imkan vermişdir.

Son bir neçə il ərzində ölkə Prezidentinin müvafiq fərman və sərəncamları ilə təsdiq edilən və pambıqçılığın, baramaçılığın, ipəkçiliyin, çayçılığın və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin uzunmüddətli dövr üçün inkişafına dair müvafiq Dövlət Proqramları, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əhəmiyyətli olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı, Təhsilin, informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Stratejiya və Dövlət Proqramları, Sənaye və Xidmət Məhəllələri yaradılmış və həmin mühüm dövlət sənədlərində nəzərdə tutulan tədbirlər uğurla həyata keçirilir. Bütün bunların nəticəsində 2005-2019-

cu illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmi 4,2 dəfə, bitkiçilik üzrə 3,8 dəfə, heyvandarlıq üzrə 4,8 dəfə artmışdır.

Artıq bir neçə ildir ki, respublika əhalisinin bir çox ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi əsalı şəkildə yaxşılaşmışdır. Lakin bununla belə əhalinin kərə yağı, bitki yağları və marqarin, taxıl, süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatmə səviyyəsi 65-86% arasında dəyişir. Ölkədə məşğul əhalinin xeyli hissəsinin kənd təsərrü-fatı sferasında çalışmasına baxmayaraq, istehsal edilən məhsulun ÜDM-dəki payı aşağıdır. Ölkə əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan özünütəminat səviyyəsinin daxili istehsal hesabına yüksəldilməsi, bütün növ məhsulların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və onun əsasında kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının əsalı şəkildə artırılması, idxalın astana həddinə çatdırılması, aqrar sahədə gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi, bütünlükdə həmin sahədə çalışan işçilərin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması və digər sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün ölkənin kənd təsərrüfatının yeni iqtisadi təkür baxımından modernləşdirilməsi, onun ölkə iqtisadiyyatındakı mövqeyinin gücləndirilməsi üçün innovasiya fəaliyyətinin bütün alt-sahələr üzrə genişləndirilməsi təkürəsalınmaz vəzifə kimi qarşıda durur.

Azərbaycanda aqrar sahənin aktual iqtisadi problemləri, onun ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və sahibkarlığın formalaşmasında rolu, aqrar iqtisadiyyatda sistem transformasiyalar və modernləşdirmə, sahədə istehsalın maddi-texniki təminatının dövlət tən-zimlənməsi, orada innovasiya infrastrukturunun müasir formalarının (şəbəkəsinin) yaradılması, məşğulluğun təmin edilməsi, sahənin investisiya cəlbediciliyi kimi problemləri Azərbaycan alimlərindən Z.Ə.Səmədzadə, E.R.İbrahimov, E.A.Quliyev, B.X.Ataşov, İ.H.Aliyev, İ.H.İbrahimov, T.N.Əliyev, R.Ə.Balayev, A.E.Quliyeva, Ə.Ç.Verdiyev, S.V.Salahov, M.C.Hüseynov, A.F.Abbasov, V.H.Abbasov, A.H.Vəliyev, H.A.Xəlilov, V.Ə.Qasımlı, F.H.Qasımov, Z.M.Nəcəfov, xarici ölkələrin tədqiqatçılarından İ.S.Sandu, V.M.Serqeyev, T.C.Татьяненко, İ.Q.Uşaçeva, A.A.Remezkov, K.P.Kameneva, Y.P.Morozov, Q.A.Polunin, E.B.Lençuk və digər alimlərin əsərlərində tədqiq edilmiş və önəmli tövsiyələr verilmişdir.

Aparılan tədqiqatların elmi və praktiki əhəmiyyətini azaltmadan onu da qeyd etmək lazım gəlir ki, Azərbaycanın aqrar sahəsinin innovativ inkişafının beynəlxalq təcrübəyə uyğun mövcud idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri bu vaxtadək kompleks şəkildə tədqiq edilməmişdir. Odur ki, əsas diqqət orada əkin sahələrinin mövcud strukturunun təkmilləşdirilməsinə, istehsalın intensivləşdirilməsinə, idxalı əvəz edən emal məhsullarının istehsalına, elm və istehsalat arasında sıx əlaqələrin təşkilinə, kənd təsərrüfatı məhsulları satışının infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinə, aqrar-emal müəssisələrinin əsaslı şəkildə yeniləşdirilməsinə, aqrarbiznesə dəstək infrastrukturunun formalaşmasına və digər innovativ xarakterli layihələrin icrasına yönəldilməlidir. Bütün bunlar aqrar sektorun innovasiya potensialının formalaşması, inkişafı və istifadəsi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəzəri-metodoloji və əməli xarakterli təkliflərin, tövsiyələrin işlənməsinin vacibliyini ön plana çəkmiş və seçilən mövzunun aktuallığını şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektini kimi respublika iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biri olan aqrar bölməsində fəaliyyət göstərən və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müssisə və təşkilatların, həmçinin xidmət və idarəetmə orqanlarının toplusu seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini aqrar sahədə innovasiya texnologiyalarının işlənilib hazırlanması və mənimsənilməsi, həmçinin bu sahənin innovativ inkişafının idarə edilməsi ilə bağlı yaranan təşkilati-iqtisadi münasibətlər, yeni elmi yanaşmalar və qanunauyğunluqlar təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi aqrar sahədə innovasiya proseslərinin səmərəli idarə edilməsinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsədlərinə əsasən tədqiqatın aşağıdakı vəzifələri müəyyən edilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- aqrar sahədə innovativ inkişafın əsas əlamətlərinin və onun formalaşması xüsusiyyətlərinin müasir şəraitə uyğunlaşdırılması;
- müqayisəli təhlil əsasında innovativ inkişafın idrəedilməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının müəyyən edilməsi;

- innovativ inkişafın davamlı iqtisadi artıma təsirinin nəzəri aspektlərinin araşdırılması və təkmil metodiki yanaşmanın formalaşdırılması;

- aqrar sahədə innovasiya prosesinin idarəedilməsinin dünya təcrübəsinə uyğun onun maliyyələşdirilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi;

- aqrar sahənin müasir iqtisadi vəziyyətinin təhlili və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin yüksək ixtisaslı kadrlar ilə təminatının qiymətləndirilməsi əsasında ehtiyat imkanlarının aşkara çıxarılması və onlardan səmərəli istifadə yollarının müəyyən edilməsi;

- kənd təsərrüfatında innovativ inkişafın idarə edilməsinin, xüsusən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə (İAEƏ) mövcud potensialının qiymətləndirilməsi və səmərəli istifadəsi yollarının müəyyən edilməsi;

- aqrar sahənin innovasiya və investisiya strategiyasının hazırlanması və onun əsasında müvafiq vergiqoyma, sığorta və kredit siyasəti tədbirlərinin işlənilməsi;

- kənd təsərrüfatında innovasiya layihələrinin tətbiqində infrastrukturun genişləndirilməsi istiqamətində tövsiyələrin verilməsi;

- innovasiya texnologiyalarının inkişafında əmək ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinin və indikativ planların tətbiqi əsasında aqrar sahənin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat zamanı struktur-funksional, riyazi-statistik qiymətləndirmə, sistemli yanaşma, qrafik, eksperimental, hesablama-konstruktiv, ekspert qiymətləndirilməsi, analitik ümumiləşdirmə metodundan, həmçinin iqtisadi təhlilin müasir üsul və vasitələrindən istifadə edilmişdir. Tədqiqat zamanı nəzəri-metodoloji yanaşmalar işlənilərkən əsas istiqamətverici mənbə kimi aqrar sahənin innovativ inkişafının idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə yazılmış yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərlərindən, həmçinin Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı üzrə qanunlardan, normativ-hüquqi sənədlərdən və müvafiq elmi-tədqiqat institutlarının materiallarından istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. İqtisad elminin klassiklərinin, xarici ölkələrin və Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin tədqiq edilən problemə dair mövcud əsərlərinin tədqiqi və sistemləşdirilməsi əsasında aqrar sahədə innovativ inkişafın

idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri araşdırılmışdır. Bu araşdırmalar əsasında kənd təsərrüfatında innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi strategiyasının əsas istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir;

2. Aqrar sahədə istehsalın innovasiyalar əsasında inkişafı və idarə edilməsinin məntiqi-struktur modeli təklif edilmişdir;

3. İnnovativ inkişafın idarə edilməsi mexanizmlərinin təşkili, innovasiya prosesinin idarə edilməsinin modelləri, innovativ inkişafın aqrar sahənin xüsusiyyətlərinə uyğun maliyyələşdirilməsi üzrə xarici ölkələrin tədqiqatçılarının yanaşmaları, ölkələrin müvafiq təcrübələri sistemləşdirilmiş və onlardan Azərbaycan şəraitində istifadənin məqsəduyğunluğu əsaslandırılmış və istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

4. Aqrar sahənin innovativ inkişafının mövcud vəziyyəti sistemli yanaşma və müxtəlif tədqiqat metodlarının köməyi ilə təhlil edilib qiymətləndirilmiş, ehtiyat imkanları aşkara çıxarılmışdır. Onlardan səmərəli istifadə etməklə Azərbaycanın yüksək innovativ inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələr sırasına qoşulması istiqamətləri müəyyən edilmiş və İAEƏ-də innovativ inkişafı şərtləndirən əsaslar aşkarlanmışdır;

5. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının sahənin əsas iqtisadi göstəricilərindən (əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi, məhsulun ixracı) asılılığı riyazi-statistik metodların köməyi ilə hazır riyazi proqram paketlərindən istifadə etməklə, qiymətləndirilmiş və müvafiq modellər işlənilmiş, 2025-ci ilədək kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcminin proqnozu verilmişdir;

6. Aqrar sahənin innovativ inkişaf yoluna intensiv amillər hesabına keçməsi, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili və xarici bazarda aqrar sahənin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kəndlilərin əməyinin motivləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bunların nəticəsində Azərbaycanın fəal sürətdə dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiya edilməsinə təminat yaratmaq üçün sahəyə əlavə investisiyaların cəlb olunması məqsədilə xüsusi tədbirlər planının işlənilməsi və tətbiq edilməsi, vergi qoyma və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, zəruri innovasiya əsasında sahənin innovativ inkişafının idarə edilməsi mexanizminin konsepsiyası işlənilmişdir;

7. Beynəlxalq təcrübədə istifadə edilən metodiki yanaşmalara istinadən Azərbaycanın inzibati rayonlarının iri qəsəbələrində aqrar - emal təyinatlı sənaye məhəllələrinin, kənd yaşayış məntəqələrində aqroparkların yaradılmasının məqsəduyğunluğu əsaslandırılmış, onların sayının uzunmüddətli dövr üçün variantlar üzrə proqnozu verilmiş, regional ümumi məhsula, sahədə istehsalın həcminə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına təsiri müəyyən edilmişdir;

8. Kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin dinamikliyinin təmin edilməsi kontekstində ixtisaslı kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi, indikativ planların tətbiqi əsasında aqrar sahənin mövcud idarəetmə sisteminin yeni iqtisadi çağırışlara uyğunlaşdırılması, sahənin mövcud innovasiya potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün innovativ idarəetmə sisteminin modernləşdirilməsi istiqamətində metodiki və əməli xarakterli tövsiyələr işlənmişdir;

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- aqrar sahədə innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsinin strategiyasının əsas müddəaları tərtib edilmişdir;
- aqrar sahənin fəaliyyət növləri üzrə bir çox amillər nəzərə alınmaqla istehsalın innovasiyalar əsasında inkişafı və idarə edilməsinin məntiqi-struktur modeli işlənmişdir;
- aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətliliyin indikatorları məzmunca 5 obyekt üzrə (əmtəə, sahə, istehsal, aqrar bazar və ölkə) təsnifatlandırılmışdır;
- kənd təsərrüfatının bazar yönümlü islahatlaşdırılması strategiyasının 8 səviyyədə meyar və alətlərin müddəaları hazırlanmış, innovasiya və modernləşdirmə fondlarının yaradılması təklif olunmuşdur;
- respublikanın kənd yaşayış məntəqələrində yaradılması mümkün olan aqroparkların sayının uzunmüddətli dövr (2025-ci ilə və 2025-ci ildən sonrakı dövr) üçün variantlar üzrə proqnozu verilmiş və onların istehsalın həcminə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına təsiri hesablanmışdır;
- ölkənin inzibati rayonlarının mövcud olan qəsəbələrində ixtisaslaşmaya, sahənin və regionun xüsusiyyətlərinə uyğun aqrar - emal təyinatlı sənaye məhəllələrinin yaradılmasının məqsəduyğunluğu əsaslandırılmışdır;

- kənd təsərrüfatı üzrə əsas iqtisadi göstəricilərin (əsas kapitala yönəldilən investisiyalar, əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi, məhsulun ixracı) sahənin ümumi məhsul istehsalının həcminə təsiri riyazi - statistik metodun köməyi ilə qiymətləndirilmiş və müvafiq model işlənmişdir;

- aqrar sahəyə əlavə investisiyaların cəlb olunması üçün iki istiqaməti (1. Aqroistehsal üçün investisiya meydançaları “portfeli”nin formalaşdırılması; 2. Xüsusi və dövlət tərəfdaşlığının kənd təsərrüfatında inkişaf etdirilməsi) özündə əks etdirən xüsusi tədbirlər planı tərtib olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Yerinə yetirilən dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun elmi müddəaları aqrar sahənin ayrı-ayrı sahəvi müəssisələrinin potensialından istifadə etməklə aqrar istehsalda innovasiya-texnoloji proseslərin idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması barədə təsəvvürü inkişaf etdirir. Bu da kənd təsərrüfatının innovasiya resurslarının axtarılma və səfərbər edilmə mexanizminin gələcəkdə təkmilləşdirilməsi məqsədinə xidmət edə bilər. Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəaları, əldə edilən nəticələri, formalaşdırılan təklif və tövsiyələr respublikanın aqrar sahəsində innovasiya infrastrukturunun genişləndirilməsində, kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı alt sahələrində mütərəqqi texnologiyaların tətbiqində, aqrar-istehsal, texnoloji innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsində, aqrar-əməl müəssisələrinin, sahə elmi-tədqiqat institutlarının innovasiya aktivliyinin qiymətləndirilməsində, sahə və regional innovasiya proqramlarının, regional sosial-iqtisadi inkişaf planlarının, yeni sort bitkilərin və heyvan cinslərinin mənimsənilməsi üzrə məqsədli layihələrin, müx-təlif təyinatlı biznes-planların tərtib olunmasında, aqroparkların, klasterlərin, tədarük məntəqələrinin aqrobiznes inkubatorların, startapların, dəyər zənciri üzrə investisiya təşviqi sənədlərinin hazırlanmasında, dövlət-özəl tərəfdaşlığın inkişafı üzrə dəstək mexanizminin işlənilməsində, kompleks layihələrin dəyər zənciri üzrə inkişaf sxeminin formalaşdırılmasında, regionlarda aqrar-əməl Sənaye və Xidmət Məhəllələrinin yaradılmasında, universitetlərdə “Aqrar istehsalda innovasiya menecmenti” kursunun tədrisində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeiasyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu üzrə iddiaçının 35 məqalə və tezis, (o cümlədən xaricdə 12 məqalə və tezis) Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu yerli və xarici jurnallarda dərc olunmuşdur. Tədqiqatın əsas müddəaları Pyatıqorskda (Rusiya Federasiyası) 2010-cu ildə keçirilən 7-ci Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda “Значение кооперативных связей в устойчивом развитии аграрного рынка” adlı konfrans materialı, “Regional iqtisadi siyasət və kooperasiya münasibətlərinin inkişafı” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda - “Aqrar innovasiyaların bəzi nəzəri aspektləri” adlı tezis (2014), Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr olunmuş “Regionların innovativ sosial-iqtisadi inkişafı: reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda elmi-praktiki konfransda - “Aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların inkişafı” adlı tezis (2015), AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik yubileyinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransda - “Aqrar innovasiyaların müasir inkişafının bəzi xüsusiyyətləri” adlı konfrans materialı (2018), “Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi: insan kapitalının formalaşmasının prioritet istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda - “İnnovativ inkişaf aqrar sektorda davamlı iqtisadi artımın əsası kimi” adlı konfrans materialı (2018), Махаçkalada (Rusiya Federasiyası) 22 noyabr 2019-cu ildə keçirilən VII Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda - “Совершенствование подготовки высококвалифицированных кадров в аграрном секторе” adlı konfrans materialı, Moskvada (Rusiya Federasiyası) keçirilən XXXV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda - “Государственная поддержка развития аграрного сектора в современных условиях экономического развития Азербайджана” adlı konfrans materialı (2020), Yekaterinburqda (Rusiya Federasiyası) 10 fevral 2021-ci ildə keçirilən XXV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransda - “Кластеры как основа инновационного развития аграрного сектора Азербайджана” adlı konfrans materialı dərc olunmuşdur.

Bundan əlavə iddiaçının “Aqrar sektorun innovasiyalı inkişafının idarə olunması konsepsiyasının əsas müddəaları” (2013), Ukraynanın Kiyev şəhərində nəşr olunan “Современные тенденции иннова-

сионного процесса в АПК Азербайджана” (2014), Rusiyanın Moskva şəhərində nəşr olunan “İqtisadiyyat və sahibkarlıq” jurnalında “Роль инновационного развития аграрного сектора в обеспечении продовольственной безопасности” (2014), “İnnovasiya prosesinin idarə edilməsində dünya təcrübəsinin tətbiqi istiqqa-mətləri” (2015), Ukraynanın Poltava şəhərində nəşr olunan “Сельское хозяйство Азербайджана и направления его инновационного развития” (2016), “Aqrar sektorun insan resursları potensialının yüksəldilməsi yolları” (2017), “Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin idarə edilməsi mexanizmləri və müasir təcrübə” (2018), “Economical – through the use of mathematical methods in the production of macro parameters to assess the impact on agriculture” (SCOPUS 2020) adlı məqalələri dərc olunmuşdur.

Disseürtasiya işində əldə edilmiş nəticələr, əməli xarakterli təklif və tövsiyələr Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi İsmayilli Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzinə təhriri məruzə şəklində təqdim edilmiş və istifadə haqqında müvafiq arayış alınmışdır (Arayış № 08-A, 23.IX.2021).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi AMEA İqtisadiyyat İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla onun işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiyanın işinin ümumi həcmi 459949 işarə təşkil edir, o cümlədən, giriş 20607 işarə, I fəsil 80656 işarə, II fəsil 74400 işarə, III fəsil 91333 işarə, IV fəsil 72990 işarə, V fəsil 68940 işarə, nəticə 19125 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 27876 işarə. İşdəki cədvəllər, diaqramlar, şəkillər və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı nəzərə alınmadan dissertasiya işinin həcmi 428051 işarə təşkil edir.

Dissertasiya işinin mündəricatı

Giriş

I FƏSİL. AQRAR SAHƏDƏ İNNOVATİV İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnnovativ inkişafın əsas əlamətləri və onun formalaşması xüsusiyyətləri

1.2. İnnovativ inkişafın idarə edilməsinin nəzəri əsasları

1.3. İnnovativ inkişafın davamlı iqtisadi artıma təsirinin metodoloji aspektləri

II FƏSİL. İNNOVATİV İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİ ME-XANİZMİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ

2.1. İnnovasiya prosesinin idarəedilməsi modelləri

2.2. Kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin idarə edilməsinin dünya təcrübəsi

2.3. İnnovasiyanın inkişafının maliyyələşdirilməsi üzrə beynəlxalq təcrübə

III FƏSİL. AQRAR SAHƏNİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. Aqrar sahənin müasir iqtisadi vəziyyətinin təhlili

3.2. Aqrar-sənaye məhsullarının emalının müasir vəziyyətinin təhlili

3.3. Aqrar sahənin innovativ inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin qiymətləndirilməsi

3.4. Kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının iqtisadi-riyazi qiymətləndirilməsi

IV FƏSİL AQRAR SAHƏNİN İNNOVATİV İNKİŞAFININ İDARƏ EDİLMƏSİ MEXANİZMİNİN FORMALAŞMA KONSEPSİYASI

4.1. Aqrar sahənin innovasiya və investisiya strategiyasının işlənilməsi

4.2. Kənd təsərrüfatında innovativ inkişafın təmin olunmasında vergiqoyma və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi

4.3. Aqrar sahədə innovasiya infrastrukturunun formalaşması

V FƏSİL. KƏND TƏSƏRRÜFATINDA İNNOVASIYA PROSESLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNİN BAŞLICA İSTİQAMƏTLƏRİ

5.1. Aqrar sahədə ixtisaslı kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi

5.2. İndikativ planların tətbiqi əsasında aqrar sahənin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

5.3. Kənd təsərrüfatında mövcud innovasiya potensialından səmərəli istifadə edilməsi yolları

Nəticə

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

İxtisarların və şərti işarələrin siyahısı

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. İqtisad elminin klassiklərinin, xarici ölkələrin və Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin tədqiq edilən problemə dair mövcud əsərlərinin tədqiqi və sistemləşdirilməsi əsasında aqrar sahədə innovativ inkişafın idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri araşdırılmışdır. Bu araşdırmalar əsasında kənd təsərrüfatında innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi strategiyasının əsas istiqamətləri dəqiqləşdirilmişdir.

“İnnovasiya” anlayışı yeni iqtisadi kateqoriya kimi elmə XX əsrin ilk onilliklərində Avstriya alimi Y.Şumpeter tərəfindən daxil edilmişdir. İlk dəfə olaraq 1911-ci ildə Y.Şumpeter özünün “İqtisadi artım nəzəriyyəsi” əsərində inkişafa təsir göstərən amillərin yeni kombinasiyaları məsələlərinə (innovasiya məsələlərinə) baxmış və innovasiya prosesinin tam təsvirini vermişdir. Sonrakı dövrdə tədqiqatçılar tərəfindən “innovasiya” anlayışına çoxlu sayda təriflər verilmişdir. Lakin bu təriflərin heç biri nəzəri və praktik olaraq innovasiyanın universal izahını vermir.

P.Drukerə görə “İnnovasiya – yeni biliklərlə qaynaqları gücləndirməyə və sərvət yaratmağa imkan verən spesifik bir vasitə və hərəkətdir”¹ Başqa sözlə innovasiya – yeni dəyər yaratmaq bacarığı ilə resursları gücləndirmək konsepsiyasıdır.

Məşhur eston iqtisadçısı V.H.Lapinə görə, “innovasiya-insanların məlum tələbatını daha yaxşı ödəmək üçün yeni təcrübə vasitələrin yaradılmasına, yayılmasına və istifadəsinə yönəldilmiş kompleks prosesdir”². Göründüyü kimi, bu yanaşmalarda innovasiya konkret obyektlərə nəzərdən keçirilmir, təşkilati-idarəetmə, sosial və digər innovasiyalar bu prosesə daxil edilir.

Bu baxımdan innovasiya prosesinə müxtəlif qruplar tərəfindən yerinə yetirilən ardıcıl, çoxtərəfli və çoxmərhələli elementlərdən ibarət sistem kimi baxılmalıdır. Bu sistemin effektiv tənzimlənməsi və idarə olunması isə innovasiya prosesinin nəticəli olması üçün olduqca vacibdir.

Azərbaycan alimləri prof. Z.M.Nəcəfov və prof. F.H.Qasımovun yanaşmasında qeyd edilir ki, “innovasiya prosesi - elmi biliklərin, elmi ideyaların, kəşflər və ixtiraların innovasiyaya (yeniliklərə) çevrilməsinin bütün dövrünü əhatə edən prosesdir”³. Azərbaycanda innovasiya araşdırmaları üzrə tanınmış mütəxəssis A.H.Tağıyevin fikrincə, “innovasiya prosesi - yeni ideyanın yaranmasından, onun mənimsənilməsi və alınmış məhsulun bazara çıxarılmasınadək müxtəlif mərhələlərdə yerinə yetirilən qarşılıqlı əlaqəli proseslərin məcmusudur”⁴

İnnovasiya prosesi haqqında qeyd edilən fikirləri ümumiləşdirərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, onların yanaşmalarında təşkilətmə aspektlərinə üstünlük verilmişdir. Lakin innovasiyanın təşkili və idarə edilməsi prosesi, onun dinamikliyinin və səmərəliliyinin təmin edilməsi digər iqtisadi, sosial, hüquqi, beynəlxalq və təşkilati fəaliyyətlərə də kompleks baxılmasını tələb edir. Bununla bağlı olaraq tanınmış iqtisadçı alim prof. T.N.Əliyevin yanaşması daha çox maraq

¹ Drucker Peter F. Innovation and Entrepreneurship, Harper Collins, -2006. -288 p.

² Лапин Н. И. Проблемы формирования концепции и человеческих измерений стратегии поэтапной модернизации России и её регионов с.8-19 // Социологические исследования. 2014. № 7

³ Nəcəfov Z.M., Qasımov F.H. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı: Elm, 2009. - 416 s., s.225

⁴ Tağıyev A.H. İnnovasiya, broşura. Bakı, “Təknur”, 2011, - 45 s.

doğurur. T.Əliyevin yanaşmasına görə, innovasiya prosesinin effektiv idarə edilməsi daha geniş aspektləri özündə əks etdirir. Həmin aspektlərə: normativ-hüquqi baza; təşkilati; iqtisadi və sosial; elmi-texniki və texnoloji; informasiya-kommunikasiya; beynəlxalq və s. aid edir. Qeyd edilən hər bir aspekt öz növbəsində çoxsaylı alt-sistemləri (aspektləri) əhatə edir⁵.

Ümumiyyətlə, innovasiya prosesi ixtira, yeni texnologiyalar, məhsul və xidmət növləri, istehsal qərarları, maliyyə, inzibati və ya digər xarakterli və digər intellektual fəaliyyətin əldə edilməsi və kommersiyalaşdırılmasından ibarətdir. Real ideyaların öyrənilməsinə əsaslanan yeni empirik məlumatlar göstərdi ki, innovasiya prosesində bazar ehtiyaclarının öyrənilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Təcrübənin göstərdiyi kimi, innovasiyanın təməlinə duran bütün ideyaların yalnız 25-30%-i reallaşa bilir.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək demək olar ki, innovasiya prosesi yeni ideyanın, yeni biliklərə, yeni məhsula və xidmətə çevrilməsində bilavasitə iştirak edən fəaliyyətlərin (mərhələlərin) məcmusudur. İnnovasiya prosesi - mərhələli xarakter daşıyır və bu mərhələlik yeni texnologiyanın, yeni məhsulun ortaya çıxmasında əhəmiyyətli yer tutur. Başqa sözlə innovasiya prosesi - "elm - texnologiya - istehsal - istehlak" zənciridir.

Aqrar sahədə innovasiyaları tiplərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: seleksiya-genetik; istehsal-texnoloji; təşkilati-idarəetmə; sosial-iqtisadi. İşdə həmin tiplərin təsnifatı və əhatə dairəsi tərifimizdən tərtib edilən cədvəldə öz əksini tapmışdır. Bizim fikrimizcə, aqrar sahənin xammal bazasını təşkil edən - kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının müasir durumu kontekstində istehsal-texnoloji və təşkilati-idarəetmə tipinə üstünlük verilməsi nəticə etibarlı ilə digər innovasiya tiplərinin tətbiqinə də imkan yaratmış olacaqdır.

Tədqiqatın nəticəsi olaraq, aqrar sahədə innovativ-texnoloji fəallığın yüksəldilməsi prosesinə mane olan amillərin təsir səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Həmin amillərin sırasında “kənd təsərrüfatı texnologiyaları bazarının zəif inkişaf etməsi”, “istehsal texnologiyasına

⁵ Əliyev T.N., Babayev L.B. Regional innovasiya sisteminin təşkili və idarə edilməsi. -Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, -272 s.

görə yeniliklərin tətbiq olunmasına tələbatın olmaması”, “innovasiya infrastrukturunun zəif inkişaf etməsi” və “peşəkar personalın qıtlığı” amilləri ən böyük ranqa malikdirlər.

Aqrar sahədə elmi-texniki və innovasiya siyasətinin əsas prioritetlərindən biri dövlət tərəfindən fundamental və tətbiqi elm sahələrinin dəstəklənməsidir. Eyni zamanda akademik, ali məktəb və sahə elmləri arasında qarşılıqlı əlaqə yaradılmalıdır. Bu sahədə uğur qazanmağın ən təsirli yolu aqrar sferada innovasiya infrastrukturunun şəbəkəsinin genişləndirilməsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sahədə innovasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsinin universal strategiyası və modeli yoxdur. Məhz bu baxımdan qeyd etmək yerinə düşərdi ki, innovasiya proseslərinin strateji idarə olunmasının məzmunu unikaldir, həyata keçirilmə üsulları digər innovasiya məhsullarının istehsalına tətbiq oluna bilməz.

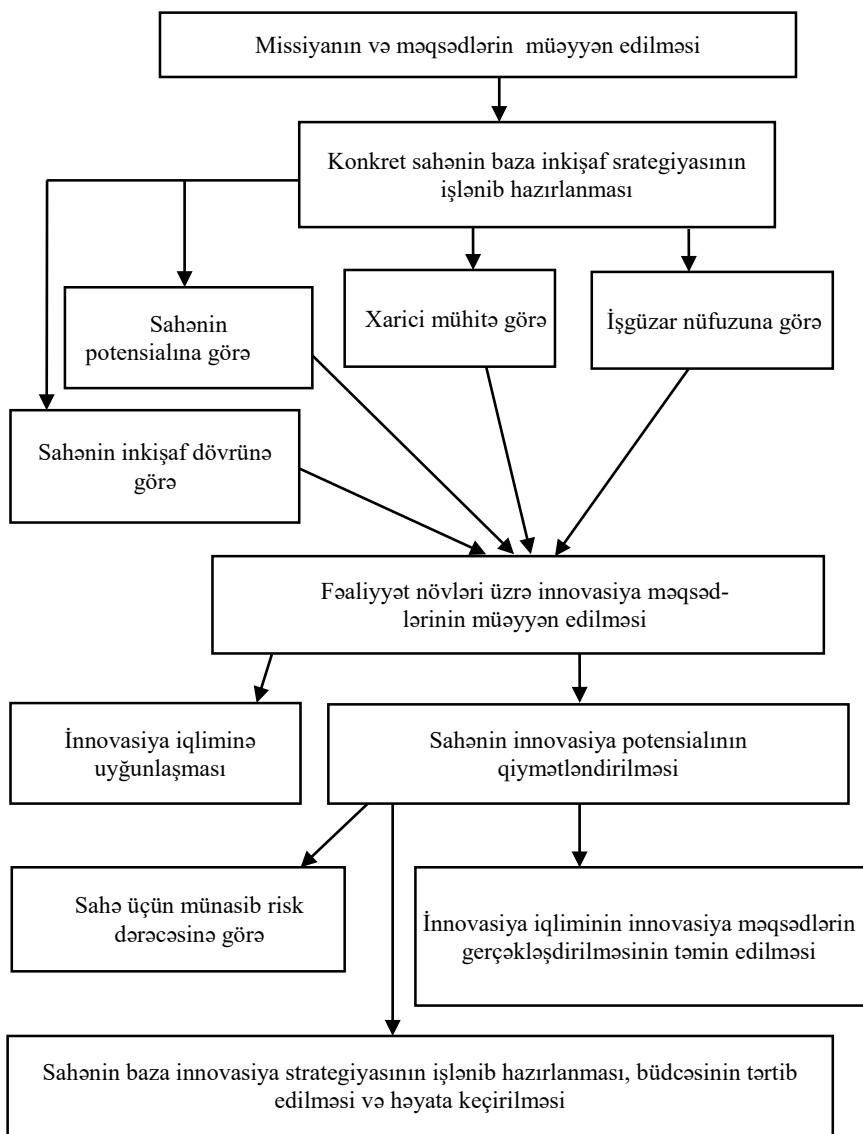
Hesab edirik ki, münasib innovasiya proseslərinin idarə olunması strategiyasının seçilməsinə, həmçinin innovasiyaların tətbiqinin bazar mövqeyinə, burada baş verən dəyişikliklər dinamikasına, məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi zamanı texniki potensiala, iqtisadi vəziyyət və mədəni mühit amilləri nəzərə alınmalıdır. İnnovasiya tədbirləri qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərə nail olunması üçün addım-addım məntiqi baxımdan əsaslandırılmış müəyyən işlərin görülməsini tələb edir. Bu zaman ətraf mühitlə qarşılıqlı təmasda olan xarici amillərin təsiri nəzərə alınmalı və innovasiya tədbirləri reallaşarkən hazırlanmış ssenarilərin aşağıdakı ardıcılıqla icrası vacibdir: - müəssisələrin fəlsəfəsi; - sahibkar siyasəti; - davamlı inkişafa hədəflənən məqsəd; - müəssisənin strategiyası; operativ vəzifələr.

2. Aqrar sahədə istehsalın innovasiyalar əsasında inkişafı və idarə edilməsinin məntiqi-struktur modeli təklif edilmişdir.

Aqrar sahənin istehsal şəbəkələri üzrə innovasiya prosesləri innovasiya strategiyasına və bütün istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi kursuna uyğun həyata keçirilməlidir. İnnovasiya fəaliyyətinin məqsədləri bütünlükdə təşkilatların məqsədləri və seçdikləri strategiyaya uyğun formalaşdırılır. Burada əsas məqsədlərdən biri kimi əlavə gəlirlərin əldə olunması diqqəti cəlb edir. İnnovasiya fəaliyyətində sonrakı mərhələdə bütün innovasiya məqsədlərinin meyar və tələblərinə

cavab verə bilən, innovasiya proseslərinə (xarici təşkilatlarla əməkdaşlığın yaradılması, xüsusi şöbənin yaradılması, müvəqqəti əmək kollektivi) nəzarət edən orqan yaradılmalıdır. Müəssisələrdə xüsusi innovasiya şöbəsinin yaradılmasında ilk addım kimi, müəssisə tərkibində innovasiyalar üzrə ixtisaslaşdırılmış bölmənin (müəssisə tərkibində elmi texnoloji institut) yaradılmasıdır. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq aqrar innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin məntiqi-struktur modelini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (sxem 1).

Həmin modelin uğurlu icrası üçün növbəti mərhələdə bazis ideyalarına uyğun müvafiq innovasiya layihələri işlənib hazırlanmalı və onun əsasında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və yeni məhsul növü və texnologiyaların yaradılması və yayılmasına yönəldilmiş tədbirlər kompleksi həyata keçirilməlidir. Bazis ideyalara iri elmi-texniki layihələrin reallaşdırılması, yeni nəsillə texnologiyaların formalaşması, dünya və ölkə praktikasında analoqu olmayan texnologiyaların yaradılması başa düşülür.

Sxem 1 Aqrar istehsal sahələri üzrə innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin məntiqi-struktur modeli.

Təkmilləşdirici innovasiyalarda kiçik və orta dərəcəli icadlar reallaşdırılır, mövcud olan əmtəələrin hazırlanması texnologiyası tək-

milləşdirilir, texniki keyfiyyətləri yüksəldilir. İnnovasiya layihələri dedikdə innovasiya ideyaları, onların yaranması və işlənilib hazırlanmasının müvafiq mərhələləri başa düşülür.

Sonrakı mərhələdə bütün innovasiya ideyaları bir innovasiya proqramında cəmlənir ki, o da müəssisələrin innovasiya strategiyasının və innovasiya büdcəsinin işlənilib hazırlanması üçün əsas kimi çıxış edir. Bu mərhələdə innovasiya proqramlarının səmərəliliyi qiymətləndirilməlidir. İnnovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi kriteriyalarına aşağıdakılar daxildir: məqsədlər, strategiya, siyasət, müəssisə dəyərləri, marketinq, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri, maliyyə, istehsal.

İnnovasiya layihələrinin reallaşdırılmasında müvəffəqiyyət əldə olunması istehsal texnologiyası ilə məsrəflər, satışın həcmi və yeni əmtəə və xidmətlər üçün reallaşdırılan qiymətlərin nisbətindən asılıdır. Müəssisələrin innovasiya proqramlarının səmərəliliyi qiymətləndirilərkən innovasiya strategiyasının işlənilib hazırlanmasına keçid baş verir. İşdə innovasiya strategiyalarının mikro və makro mühitin təsir dairəsi nəzərə alınmaqla tipləri fərqləndirilmiş və onların mahiyyəti açıqlanmışdır. İnnovasiyalı inkişaf strategiyasının reallaşdırılması çərçivəsində innovasiya büdcəsinin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur. Məhz həmin büdcə ilə müəssisənin innovasiya fəaliyyəti digər fəaliyyətləri ilə uzlaşdırılır. Planlaşdırılan innovasiya strategiyasının reallaşdırılması üçün maddi, maliyyə və iş qüvvəsi resurslarının istifadəsi bir-biri ilə əlaqələndirilir. Hesab edirik ki, məhz innovasiya büdcəsi aşağıdakı məqsədlərə nail olunmasına imkan yaradır:

- innovasiya strategiyasının reallaşdırılması prosesində işçilər arasında vəzifələrin dəqiq bölgüsünün aparılması;
- hər işçinin əməyinin son nəticələrini öncədən görmək;
- informasiya axınının nizamlanması və bütün struktur bölmələri arasında səmərəli qarşılıqlı əlaqələrin qurulması;
- işçilərin əmək fədakarlıqlarına qarşılıq mükafatların uyğun həcmələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə stimullaşdırma sisteminin tətbiq olunması.

Müəssisənin fəaliyyətinin ümumi büdcəsinin tərtib olunması çərçivəsində innovasiya strategiyası və büdcəsi formalaşdırıldıqdan sonra innovasiya strategiyasının reallaşdırılmasına başlamaq lazımdır.

Innovasiya strategiyasına aşağıdakı hallarda düzəlişlər edilə bilər: müəssisənin missiyası, təməl inkişaf məqsədləri və innovasiya potensialının səviyyəsi dəyişəndə.

3. İnnovativ inkişafın idarə edilməsi mexanizmlərinin təşkili, innovasiya prosesinin idarə edilməsinin modelləri, innovativ inkişafın aqrar sahənin xüsusiyyətlərinə uyğun maliyyələşdirilməsi üzrə xarici ölkələrin tədqiqatçılarının yanaşmaları, ölkələrin müvafiq təcrübələri sistemləşdirilmiş və onlardan Azərbaycan şəraitində istifadənin məqsədəuyğunluğu əsaslandırılmış və istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Innovasiya prosesinin idarə olunması problemi keçən əsrin 50-ci illərində dünyanın aparıcı iqtisadçıları tərəfindən tədqiq edilərək onun düz xətt boyunca inkişaf trayektoriyasının mövcudluğunu sübut etmiş, onun – fundamental tədqiqatlar → təcrübə konstruktor layihələri → istehsal → marketinq → alqı-satqı birinci nəsəl modelini təklif etmişdilər. Lakin 20 il sonra R.Rosvell, K.Frimen, A.Horsli, N.Rozenberq kimi tədqiqatçılar marketinq, bazar və texniki amillərin müvəffəqiyyətli innovasiyalar üçün əhəmiyyətinə diqqət yetirilməsinin vacibliyini qeyd edərək düz xətlə olmayan innovasiya prosesləri modellərinin tətbiq olunması zərurətini ön plana çəkmiş, daha yeni nəsəl innovasiya prosesinin beş modelini işləmişlər. Onların işərisində R.Rosvellin strateji şəbəkə modeli aşağıdakı cəhətləri ilə fərqləndirilmişdir: innovasiyaların işlənməsi prosesində inteqrasiya olunan sistemin üstünlük təşkil etməsi; səmərəli və sürətli qərar qəbul etmək üçün təkmil təşkilati strukturun mövcudluğu; daxili məlumatlar bazasının inkişaf etdirilməsi və avtomatlaşdırılmış layihələndirmənin müştərək aparılması hesabına xarici əlaqə kanalının səmərəliliyi. Sonralar iqtisadçılar tərəfindən innovasiya prosesinin zəncirvari ardıcılıq, inteqrasiya olunan strateji modellər işlənilmiş və həmin modellər arasında A.Q.Kiryakov və V.A.Maksimov tərəfindən əlaqə modeli yaradılmışdır.

Hazırda dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrində innovasiyanın inkişafının: ənənəvi, Şərqi-Asiya və alternativ baza

modelləri digər sahələrlə yanaşı aqrar sferada da tətbiq edilir. Bununla yanaşı hal-hazırda yeni innovasiya prosesi modellərinin yaradılmasına cəhdlər edilir. Bu modellər innovasiya tərkibinin praktiki olaraq sosial həyatın, texnoloji sistemlərin, biznesin və s. bütün sahələrinə nüfuz edəcəyi ideyasına əsaslanır.

Araşdırmalar göstərir ki, hələ keçən əsrin 70-80-ci illərində Yaponiyanın innovasiya modeli aşağıdakı prinsiplərə əsaslanırdı:

- ölkənin uzun müddətli elmi-texniki inkişaf proqramının mövcudluğu;
- elmi-texniki siyasətin reallaşdırılmasında iri korporasiyaların istinad mərkəzi kimi seçilməsi;
- tətbiqi xarakterli elmi araşdırma və tədqiqatların stimullaşdırılması;
- xarici ölkələrdən lisenziyaların fəal surətdə alınmasının mükafatlandırılması.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş dövlətlərdə innovasiya prosesinin davamiyyəti 5-6 il, orta dərəcəli inkişaf etmiş ölkələrdə 15-25 illik müddəti əhatə edir.

İtaliyada yaradılmış Texnoloji Yeniliklər Fondu imtiyazlı şərtlərlə 15 illik kreditlər verir, kreditlərin 80%-i proqramların reallaşdırılması zamanı, qalan 20%-i proqramın sonuncu mərhələsində verilir.

ABŞ və Böyük Britaniyada kreditlərin sığortalıması sistemi mövcuddur ki, həmin sistem vasitəsi ilə 15-23 il ərzində özəl banklar dəyərin 80%-nin qaytarılmasına təminat verir. Aqrar sahədə innovasiya prosesinin səmərəli idarə edilməsi baxımından Hollandiya modeli (təcrübəsi) son illər diqqəti daha çox cəlb edir. Belə ki, təxminən 42 min km ərazisi olan Hollandiyada təkcə 2014-cü ildə ixrac etdiyi ərzaq məhsullarının dəyəri 80,7 mlrd. avro və yaxud 90 mlrd. doll. səviyyəsinə çatmışdır. Hollandiya ABŞ-dan sonra dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı ixracatçısıdır. Ərazicə Azərbaycanın təxminən yarısı qədər olan Hollandiyada kənd təsərrüfatındakı müəssisələrin sayı 65 min vahiddən çoxdur. Azərbaycanda təsərrüfatların sayı təxminən 1600 vahiddir və onlar azalmağa doğru gedir. Dünyada mövcud 11 iqlimin 9-na sahib olan Azərbaycanda Hollandiyanın təcrübəsindən bəhrə-

lənmək vaxtı çatmışdır. Hollandiya bəzək bitkiləri və tərəvəz məhsulları ixracında dünya lideri, ət, maye və qatı yağ ixracında 4-cü, süd və süd məhsulları ixracında dünyada 3-cü yeri tutur.

Kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlıq baxımından ölkəmiz bir sıra strateji məhsul üzrə dünya ölkələrindən geri qalır. Məsələn, taxılın məhsuldarlığı Danimarka və Çexiyada 50-55, Almaniya və Fransada 60-65, Azərbaycanda isə cəmi 30 sentnerdir. Azərbaycanda bir inəyin il ərzində süd verimi cəmi 1000-1100 kq, Latviya, Estoniya və Almaniya uyğun olaraq 5000-7000 kq intervalında dəyişir. Bir şərti malqara hesabı ilə Azərbaycanda illik ət istehsalı 50-52 kq, Danimarkada 230, Baltik ölkələrində isə 150-160 kq təşkil edir. Həmin ölkələrdə əldə edilən uğurların əsasını innovasiya texnologiyaları, kooperativləşmə, araşdırma-inkişaf etdirmə, marketinq strategiyaları, uzunmüddətli, davamlı aqrar siyasət təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illər aqrar sahənin inkişafı üzrə qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar, dövlət proqramları özündə aqrar siyasətin özəyini birləşdirmişdir. Lakin bununla belə bu sahədə görüləsi işlər çoxdur. İlk növbədə aqrar sahənin innovativ inkişafına nail olmaq üçün “Aqrar sahənin innovativ inkişafına dair konsepsiya” işlənilməli və həyata keçirilməlidir. Doğrudur, tərtib edilməsi vacib olan həmin Konsepsiyanın nəzərdə tutulacaq müddəalarının bir hissəsi artıq kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsində öz əksini tapmışdır. Fikrimizcə, Rusiya Federasiyasının mövcud iş təcrübəsindən istifadə etməklə adı çəkilən konsepsiyanın işlənilməsinə nail olmaq mümkündür.

Qloballaşan dünyada iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının dinamik inkişafı innovasiyalara əsaslanır və onların reallaşdırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Həmin ölkələrdə innovativ inkişafın təminatçısı kimi içərisində vergi və amortizasiya tənzimlənməsi, kredit və maliyyə siyasəti, qiymət tənzimlənməsi, proteksionizm, vergi və amortizasiya qanunvericiliyinin liberallaşdırılması siyasəti çıxış edir. Orada kapital qoyuluşlarına vergi imtiyazları adətən “investisiyalı vergi krediti” formasında təqdim edilir. Bir qayda olaraq vergi güzəştləri investisiyaları yeni texnika, avadanlıq, texnologiyaların alınmasına sərf edənlərə tətbiq olunur. Vergi ödənişlərindəki endirimlər adi endirimlərdən fərqli olaraq adətən şirkətlərin mənfəətlərinə görə ödənişlərdən çıxılır. Investisiyalara görə vergi endirimləri

yeni texnika istifadəyə verildikdən sonra avtomatik olaraq qüvvəyə minir: bu zaman qanunvericilikdəki hər hansı bir müddəalara istinad edilməsi tələb olunmur. Endirimlərin həcmi tətbiq edilən texnikanın dəyərində əsasən faizlərlə müəyyənləşdirilir. Mənfəət vergisinin ödənilməsindən müvəqqəti olaraq azad edilmə və yaxud qismən azaldılması Fransada tətbiq olunur və yeni yaradılmış kiçik və orta həcmli müəssisələrə aid edilir. Fransada 5 il ərzində kiçik və orta müəssisələr gəlir vergisinin 50%-nin ödənilməsindən azad edirlər.

Böyük Britaniyada yeni fəaliyyətə başlamış şirkətlərdə mənfəət (gəlir) vergisi 20%-dən 1%-ə qədər azaldılır. Burada sözügedən müəssisələrdə investisiya qoyuluşlarının vergidən azad olunmasında yüksək hədd 50% -ə qədər müəyyənləşdirilmişdir. İnkişaf etmiş dövlətlərdə avadanlıqların sürətli amortizasiyası geniş tətbiq olunur ki, əsas fondların yenilənməsi stimullaşdırılsın. ABŞ-da Elmi-Tədqiqat və Konstruktor Layihələri İşləri üçün istifadə olunan avadanlıqların və cihazların amortizasiyası müddəti 5 il müddətinə, istifadə müddəti isə 4-10 il ərzində müəyyənləşdirilmişdir.

Yaponiyada sürətli amortizasiya müddəti enerjiyə qənaət edən avadanlıqlar tətbiq edən və ya resurslardan səmərəli istifadə edən ətraf mühitə daha az ziyan vuran texnologiyalardan istifadə edən müəssisələrə tətbiq olunur. Sürətli amortizasiyanın müxtəlif normaları 20%-dən 50%-ə qədər tətbiq olunur. Ancaq ən çox yayılmış stavka 15-18% civarındadır.

Böyük Britaniyada şirkətlərə texniki avadanlıqların birinci ilində dəyərinin tam siyahıdan çıxarılmasına, silinməsinə icazə verilir. AFR-də bu göstərici 40% civarındadır. ABŞ-da bu tədbir avadanlıqlara 3 il xidmət etdikdən sonra tətbiq olunur və həmin avadanlıqlar cüzi qiymətlərlə siyahıdan silinir. Bütünlükdə isə maşın və avadanlıqlar tam olaraq 4-5 il xidmət göstərdikdən sonra siyahıdan silinir.

Fransada da sürətli amortizasiya mühüm avadanlıqlara - enerjiyə qənaət edən, ekologiyanı qoruyan, informasiya avadanlıqlarına tətbiq olunur. Məsələn kompüter 1 ildən sonra amortizasiya etmək olar.

Xarici ölkələrdə innovasiya fəallığının saxlanılması üçün dövlət bəzən kadr hazırlığını da stimullaşdırır. Məsələn, Fransada kadr hazırlığına sərf edilən xərclərin 25%-dən yuxarı hissəsi vergilərdən azad edilir. İnnovasiyaların kommersiyalaşdırılmasının sürətləndirilməsi

Fransada dövlət orqanları üçün prioritet hesab edilir. Orada texnopolislər üçün ayrılan vəsaitlərin 74%-i dövlət tərəfindən, həmçinin regional hakimiyyət orqanları tərəfindən maliyyələşdirilir. Çünki texnopolislərin yaradılması regionun iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə səbəb olur.

Hesab edirik ki, yuxarıda şərh edilən təcrübələrdən Azərbaycanın aqrar sahəsində geniş istifadə edilməsi yüksək iqtisadi nəticələr əldə etməyə imkan verə bilər.

Fikirimizcə, aqrar sferada vençur kapitalından istifadəyə ciddi ehtiyac yoxdur, çünki həmin biznes dövlət tərəfindən əhəmiyyətli dərcədə dəstək alır. Lakin aqrar emal müəssisələri həmin kapitaldan bəhrələnmə bilər. Ölkəmizdə aqrar sığorta sisteminin inkişaf etdirilməsi, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə kredit zəmanət fondunun yaradılması, innovativ inkişaf üçün girovsuz kreditlərin tətbiqi mexanizminin işlənilməsi həllini gözləyən problemlərdəndir.

4. Aqrar sahənin innovativ inkişafının mövcud vəziyyəti sistemli yanaşma və müxtəlif tədqiqat metodlarının köməyi ilə təhlil edilib qiymətləndirilmiş, ehtiyat imkanları aşkara çıxarılmışdır. Onlardan səmərəli istifadə etməklə Azərbaycanın yüksək innovativ inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələr sırasına qoşulması istiqamətləri müəyyən edilmiş və İAEƏ-də innovativ inkişafı şərtləndirən əsaslar aşkarlanmışdır.

Ümummillî Liderin müəllifi olduğu aqrar islahatların Azərbaycan modelinin ölkə Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı sahəsinin dinamik inkişafına təminat yaratmışdır. Belə ki, təkcə 2005-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının həcmi 4,2 dəfə, o cümlədən bitkiçilik məhsulları 3,8 dəfə, heyvandarlıq məhsulları isə 4,8 dəfə artmışdır (cədvəl 1).

Əldə edilən yüksək nəticələrin əsasını məhsuldarlığın artırılması ilə yanaşı daha çox kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələrinin, eləcə də mal-qaranın və quşların sayının artması təşkil etmişdir.

Təhlilin əhatə etdiyi dövrdə kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 17,5%, fərdi sahibkarların sayının 66,0% azalmasına baxmayaraq, ümumi yığımın həcmi 66,3%; məhsuldarlıq isə 21,1% artmışdır.

Ölkədə kənd təsərrüfatı üzrə aparılan sistemli islahatlar nəticəsində bu sahəyə cəlb edilən məşğul əhalinin sayı 24 il ərzində 55,4%,

onların ölkədə məşğul əhalinin tərkibindəki xüsusi çəkisi isə 1995-ci ildə 30,8%-dən 2019-cu ildə 36,0%-ə çatmış və yaxud 5,2 bənd artmışdır.

Cədvəl 1. Təsərrüfat kateqoriyaları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (faktiki qiymətlərlə, mln.manat)*

	İllər						2005-2019-cu illərdə artım sürəti, faizlə
	2005	2010	2015	2017	2018	2019	
Bütün təsərrüfat kateqoriyaları, cəmi	1844,8	3877,7	5635,3	6580,0	7010,0	7836,7	4,2 dəfə
o cümlədən: bitkiçilik	988,2	1999,2	2761,1	3019,0	3186,0	3751,2	3,8 dəfə
heyvandarlıq	856,6	1878,5	2874,2	3561,0	3824,0	4085,5	4,8 dəfə
Kənd təsərrüfatı müəssisələrində və sair təşkilatlarda, cəmi	68,8	192,6	410,1	645,2	660,9	713,2	10,4 dəfə
o cümlədən: bitkiçilik	13,9	60,0	132,5	238,5	262,1	321,0	23,1 dəfə
heyvandarlıq	54,9	132,6	277,6	406,9	398,8	392,2	7,1 dəfə
Fərdi sahibkar, ailə-kəndli və ev təsərrüfatları, cəmi	1776,0	3685,1	5225,2	5934,6	6349,1	7123,5	4,0 dəfə
o cümlədən: bitkiçilik	974,3	1939,2	2828,6	2780,5	2923,9	3430,2	3,5 dəfə
heyvandarlıq	801,7	1745,9	2596,6	3154,1	3425,2	3693,3	4,6 dəfə

Respublikamızda əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına dair davam etdirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində orta aylıq əmək haqqı 2005-2019-cu illərdə 5,1 dəfə artaraq 635,1 manat, o cümlədən kənd təsərrüfatında 8,9 dəfə artaraq 371,4 manat olmuş və sonuncunun xüsusi çəkisi 2005-ci ildə 33,7%-dən 2019-cu ildə 58,5%-ə çatmışdır.

“Aqroservis” ASC-nin yaradılması nəticəsində aqrar sahənin yənacaq, toxum və yeni texnika ilə təminat səviyyəsi əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmışdır.

Ölkədə kənd təsərrüfatının rəqabətqabiliyyətliyinin artırılması siyasətinin zəruri elementlərindən biri kimi, heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması tədbirləri də kompleks şəkildə davam edir. Son illər ərzində “Aqroservis” ASC tərəfindən 7106 baş cins damazlıq qaramalın və 5200 baş davarın ölkəyə gətirilərək dəyərini 50 faizi həcmində güzəştlə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına verilmişdir.

Son illər Bakı şəhərində kənd təsərrüfatı məhsullarının satış yarmarkalarının səmərəli təşkili, özəl tədarük satış bazalarının, ticarət şirkətlərinin, logistik mərkəzlərinin yaradılması, qablaşdırma və tara təsərrüfatının yeniləşməsi, “fermer mağazaları” və “yaşılmarketlər” şəbəkəsinin təşkilinin dəstəklənməsi, baytarlıq sanitariya tələblərinə uyğun ət kəsimi və satışı mərkəzlərinin yaradılması sahədə innovasiya infrastrukturunun formalaşmasına təminat yaratmışdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının institusional strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində praktiki tədbirlərin icrasına da başlanılmış, kəndli-fermer təsərrüfatlarının daha iri kənd təsərrüfatı müəssisələri formasında birləşmələrinin iqtisadi stimullaşdırılmasını nəzərdə tutan “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir.

Hazırda Respublika Baytarlıq Laboratoriyası, Dövlət Fitosanitar Nəzarəti Xidmətinin, Seleksiya Nailiyyətlərinin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasının və Dövlət Toxum Müfəttişliyinin, habelə elmi-tədqiqat institutlarının nəzdində fəaliyyət göstərən laboratoriyaların və Aqrokimya laboratoriyasının modernləşdirilməsi və yeni avadanlıqlarla təchizatı işləri aparılır.

Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri çərçivəsində aparılan geniş əhatəli təhlil və qiymətləndirmələr nəticəsində Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində olan və fəaliyyəti məqsəduyğun hesab edilməyən təsərrüfathesablı dövlət müəssisə və təşkilatlarının ləğvi, özəlləşdirilməsi, yenidən təşkili və idarəetməyə verilməsi ilə bağlı ehtiyaclar müəyyən olunmuşdur.

İşdə aqrar sənaye məhsullarının emalının müasir vəziyyəti ətraflı təhlil edilmiş, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə nəticələri qiymətləndirilmişdir. Qeyd edilir ki, bu sahədə əldə edilən nailiyyətlər əhalinin ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi xeyli dərəcədə yaxşılaşmışdır (cədvəl 2).

Cədvəl 2. Ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi (2019-cu il).

Məhsullar	Özünütəminatmə səviyyəsi, faizlə
Mal əti	86,1
Qoyun əti	97,6
Quş əti	74,6
Yumurta	101,8
Süd və süd məhsulları	86,3
Taxıl	57,2
Tərəvəz	112,0
Kartof	87,8
Bostan məhsulları	100,8
Meyvə və giləmeyvə	123,1
Üzüm	94,3
Şəkər	75,0
Bitki yağları və marqarin	65,9
Kərə yağı	69,5

Buna baxmayaraq, hələ də kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının idxalı eyni adlı məhsulların ixracını bir neçə dəfə üstələyir. İşdə milli ərzaq bazarında süd məhsullarının istehsalı, idxalı, meyvə və tərəvəzin emal həcmi və idxalı, həmin qrup məhsulların sənaye istehsalına yönəldilmiş payı, ÜDM-də aqrar sahənin xüsusi çəkisi göstəriciləri ətraflı təhlil edilmiş və xarici ölkələrlə müqayisəsi göstərilmişdir. Tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının artımında müsbət dinamikanın müşahidə edilməsinə baxmayaraq, artım ekstensiv

amillərə əsaslanır. Kəndli təsərrüfatlarında dənli bitkilərin, kartofun, meyvə və tərəvəz bitkilərinin becərilməsi çay yarpağı, pambıq, tütün, üzüm sahələri hesabına artmışdır. Eyni zamanda meyvə və giləmeyvə sahələri də qismən azaldılmışdır. İstehsal strukturunda ekstensiv artım hesabına ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının strukturu qeyri rəşional formalaşmışdır.

Heyvandarlıqda artım daha ekstensiv xarakter daşıyır, yəni bu sahədə artım ev heyvanlarının kəmiyyətinin artırılması hesabına əldə olunmuşdur. Ölkədə heyvandarlığın ekstensiv inkişaf nəticəsində qışlaq və yaylaqlar, həmçinin əkinə yararlı sahələr həddindən artıq istismar olunur, bitki örtüyü xeyli zərər görmüş, torpağın eroziyası güclənmişdir.

Müasir dövrdə ərzaq probleminin qloballaşması kəskin iqlim dəyişiklikləri və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin sürətlə artması, dünya bazarlarında aqrar məhsulların təklifinin proqnozlaşdırılmasının getdikcə çətinləşməsi şəraitində baş verir. Bütün bunlar isə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının sabitləşdirilməsinin başlıca amili kimi aqrar məhsulların istehsalının innovasiya yönümlülüyünü getdikcə daha çox labüd edir. Aqrar innovasiyalardan istifadə olunması spesifikasiyası onlardan innovasiya prosesində (kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında), müxtəlif təbii amillər və komponentlərdə (bitki və heyvanlarda) istifadə olunması ilə əlaqədardır. Aqrar innovasiyaların digər xüsusiyyəti onların aqrar sferada tətbiqi istehsal edilən məhsulun bazarda tam olaraq rəqabətdə üstünlük qazanacağı və çəkisinin artacağına tam olaraq mütləq təminat verməməsidir.

Bazarda təklifin tələbdən yüksək olduğu vaxtlarda innovasiyalar qiymətlərin azaldılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi, bununla da rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə imkan yaradır. Ancaq məhsulun az olduğu illərdə innovasiyalar hər şeydən öncə kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin ekoloji mühitinin yaxşılaşdırılmasına, aqrar sahənin resurs potensialının yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı təbii-bioloji və ekoloji amillərdən asılıdır. Odur ki, innovasiyalı inkişaf bu istiqamətə yönəldilməli, ənənəvi istehsal-texnoloji və təşkilati-idarəetmə istiqamətləri ilə yanaşı innovasiya fəaliyyəti seleksiya-genetik və iqtisadi-sosioekoloji sahələri də əhatə etməlidir. Belə

bir kontekstdə ölkəmizdə aqrar sahədə məhsul istehsalının innovasiyalı inkişafının əsas amilləri texniki-texnoloji modernləşdirmə, sahənin resurslara qənaətinin təmin olunması, istehsal edilən məhsulun keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatının ekoloji tərkib hissəsinin yaxşılaşdırılması göstərilə bilər.

Məlumdurki ölkə iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin reytingi və yaxud inkişaf meylləri müxtəlif göstəricilər vasitəsi ilə qiymətləndirilir. Bütünlükdə innovasiya mühitinin göstəriciləri birbaşa və dolayı innovasiya amili ilə xarakterizə edilir. Bununla yanaşı, təcrübədə innovasiya aktivliyi göstəricisindən də geniş istifadə edilir. Adı çəkilən hər bir göstərici isə müxtəlif amillərin səviyyəsi (məhiyyəti) ilə xarakterizə edilir.

Kənd təsərrüfatı sferasında həyata keçirilən çoxşaxəli innovasiya tədbirlərinin əhatə dairəsinin əhəmiyyətini azaltmadan onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə aqrar sahənin innovasiyalı inkişafı dünya standartlarına uyğun təmayüllərə yaxınlaşdırılmalı, Milli İnnovasiya Sistemində və onunun tərkib hissəsi olan aqrar sahədə əsaslı dəyişikliklər həyata keçirilməlidir.

Hesab edirik ki, aqrar innovasiya sahəsində dövlət fundamental araşdırmaların maliyyələşdirilməsini özü üzərinə götürməlidir. Burada bazarın konkret tələblərinə istiqamətlənmiş tətbiqi layihələrin dövlət tərəfindən dəstəklənməsinə ehtiyac vardır, lakin eyni zamanda iqtisadiyyatın aqrar sahəsinin innovasiyalar əsasında inkişafı özəl maliyyə mənbələri hesabına da reallaşdırıla bilər.

Qənaətimizə görə, aqrar sahədə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin əsaslı şəkildə artırılması hesabına yeni aqro-əmal müəssisələrinin yaradılması, mövcud müəssisələrinin modernləşdirilməsi hazırda xarici ölkələrə xammal kimi ixrac edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının ölkədə emalına təminat yaratmaqla yanaşı idxaldan asılılığı kəskin azaldacaq, əhalinin yerli istehsal hesabına özünütəminat səviyyəsini yüksəltməklə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmiş olacaqdır. Bu halda daxili bazarda ərzaq məhsullarının ucuzlaşmasına da təminat yaranacaqdır. Digər tərəfdən sahənin innovativ inkişaf prosesinin dərinləşməsi üçün qanunvericiliklə tənzimlənən mexanizmlərdən (torpaqların ipotekası, ipoteka bankının yaradılması, kreditləşdirmə riskinin sığortalanması və

s) istifadə olunmalıdır. Çünki torpaq münasibətləri-nin, torpaq bazarının qanunvericilik, instituonal və təşkilati baxımından tənzimlənməməsi mənfi təsir edən amil kimi diqqəti cəlb edir.

5. Kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının sahənin əsas iqtisadi göstəricilərindən (əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi, məhsulun ixracı) asılılığı riyazi-statistik metodların köməyi ilə hazır riyazi proqram paketlərindən istifadə etməklə, qiymətləndirilmiş və müvafiq modellər işlənmiş, 2025-ci ilədək kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcminin proqnozu verilmişdir.

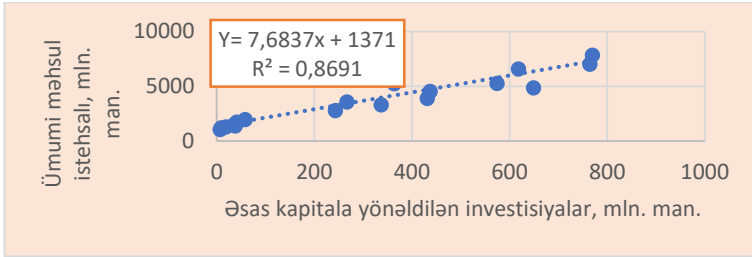
Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində istehsal edilən məhsulların (işin, xidmətin) həcmnin ÜDM-ə təsiri, eləcə də məhsulun həcminə təsiri və onlar arasında asılılığın qiymətləndirilməsi, proqnozların hazırlanması zamanı iqtisadi-riyazi metodlara üstünlük verilir və bu zaman hazır riyazi proqram paketlərindən (EViews, Matlab, MS Excel, MathCad) istifadə edilir.

Həmin proqram paketlərindən istifadə edərək, tərtib edilmiş cədvəl 3-dəki statistik məlumatlar əsasında kənd təsərrüfatı məhsullarının həcminə təsir göstərən - əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, əsas istehsal fondlarının istifadə verilməsi və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı arasında korrelyasiya əlaqələri müəyyən edilmişdir (qrafik 1, 2, 3).

Cədvəl 3. 2000-2019-cu illər üzrə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə əsas iqtisadi göstəricilər (mln. manatla)

İllər	Əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar	Əsas istehsal fondlarının istifadəyə verilməsi	Ümumi məhsul istehsalı	Məhsul ixracı
2000	7	21	1061	27
2001	9	4	1207	29
2002	19	5	1272	45
2003	38	11	1367	122
2004	35	14	1477	144
2005	41	48	1732	345
2006	58	37	1970	364
2007	243	117	2765	591
2008	337	141	3308	650
2009	267	120	3566	654
2010	431	111	3878	741
2011	437	98	4525	910
2012	649	234	4845	1060
2013	574	172	5245	1118
2014	364	210	5226	1073
2015	356	964	5635	990
2016	325	153	5632	1158

2017	618	326	6580	1120
2018	764	357	7010	1197
2019	769,5	662	7837	1312

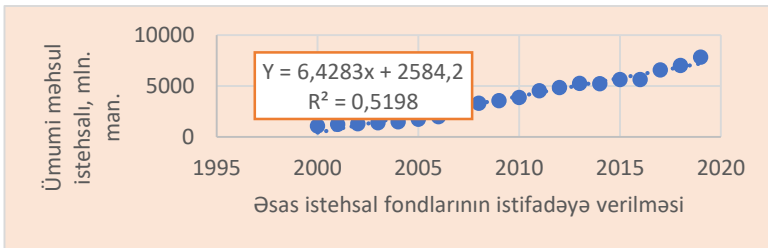

Qrafik 1. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışı ilə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar arasındakı korrelyasiya əlaqəsi

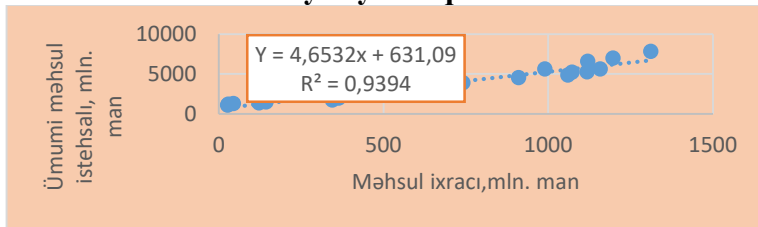
Hesablamanın nəticəsinə Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışı ilə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar arasında $y = 7,6837X + 1371$ reqressiya tənliyi ilə ifadə olunan yüksək korrelyasiya əlaqəsi ($R^2 = 0,86$) olduğu görünür.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışı ilə istifadəyə verilmiş əsas fondlar arasında $y = 6,4283X + 2584,2$ reqressiya tənliyi ilə ifadə olunan orta korrelyasiya əlaqəsi ($R^2 = 0,5198$) vardır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi həcmi ilə ixrac məhsul arasındakı asılılıq aşağıdakı kimi təsvir edilmiş və funksional asılılıq $y = 4,6532x + 631,09$ kimi formalaşmışdır ki, bu da həmin göstəricilər arasında yüksək korrelyasiya əlaqəsinin ($R^2=0,9394$) olduğunu sübut etmişdir. Bütünlükdə hər üç göstəricinin kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının həcminə təsiri aşağıdakı tənliklə $Y = 2,195x_1 + 1,549x_2 + 2,947x_3 + 805,388$ ifadə edilmiş və yüksək korrelyasiya əlaqəsinin olduğu sübuta yetirilmişdir.

Qrafik 2. Azərbaycanca kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışı ilə əsas fondların istifadəyə verilməsi arasındakı korrelyasiya əlaqəsi

Qrafik 3. Azərbaycanca kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul buraxılışı ilə ixrac məhsulu arasındakı korrelyasiya əlaqəsi

Hesablanmış elastiklik əmsalına əsasən müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmnin 1% artması, kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının 0,183% artması, əsas fondların dəyərini 1% artması, kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının 0,08% artması, kənd təsərrüfatında məhsul ixracının həcmi 1% artması, kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının 0,528% artması ilə nəticələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı artımları hesabından əsas fondlara investisiya qoyuluşlarının artımına əsasən kənd təsərrüfatının müstəqil inkişaf etmə qabiliyyətini də qiymətləndirmək olar.

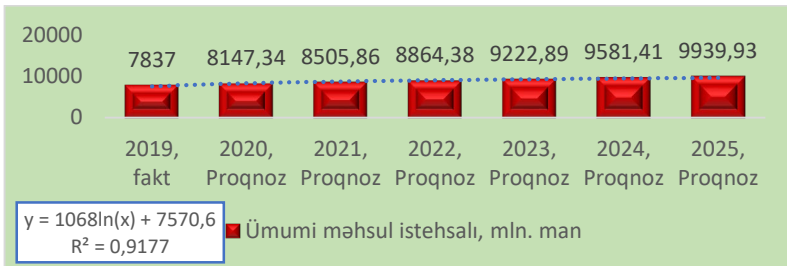
Bu məqsədlə kənd təsərrüfatı üzrə ümumi məhsul istehsalının dəyəri və əsas kapitala yönəldilən investisiya qoyuluşunun həcmi ifadə edən cədvəl 4. məlumatlarından istifadə etməklə kənd təsərrüfatında əsas fondlara yönəldilən investisiyaların ümumi məhsul istehsalından əldə olunan gəlirin dəyişmələrindən asılılığının hesablanması aparılmış və bunun əsasında Azərbaycanda 2002-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatı üzrə məhsul istehsalının həcmi artımı hesabından investisiya qoyuluşlarının artımını ifadə edən $\Delta I_t^* = 24,888 + 0,26711 \Delta Y_{t-1}$ tənliyi alınmışdır.

Həmin tənlikdəki a_1 (akselerasiya göstəricisi) = 0,26711 indeksi əsasında hesab edirik ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin öz vəsaitləri

hesabına müstəqil inkişaf edə bilmə qabiliyyəti zəif formada olmuşdur. Yəni, kənd təsərrüfatı demək olar ki, 73,3% kənar mənbələr hesabına inkişaf etmişdir. Bu akselerasiya göstəricisinin 0,5-dən aşağı, yəni, 0,26711 olması ilə izah edilir.

Akselerasiya göstəricisinin 0,26711 qiymətinə əsasən perspektiv dövr üzrə kənd təsərrüfatında iqtisadi artıma tələb olunan investisiyaların məbləğini də müəyyən etmək olar.

ARDSK-nin məlumatlarına əsasən tərtib edilmiş cədvəl 4. məlumatları əsasında MS Excel proqram paketindən istifadə etməklə, kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının 2025-ci ilədək proqnozlaşdırılan həcmi aşağıdakı kimi təsvir edilmişdir (qrafik 4).

Qrafik 4. Kənd təsərrüfatında 2025-ci ilədək ümumi məhsul istehsalı üzrə proqnoz, (mln. manatla)

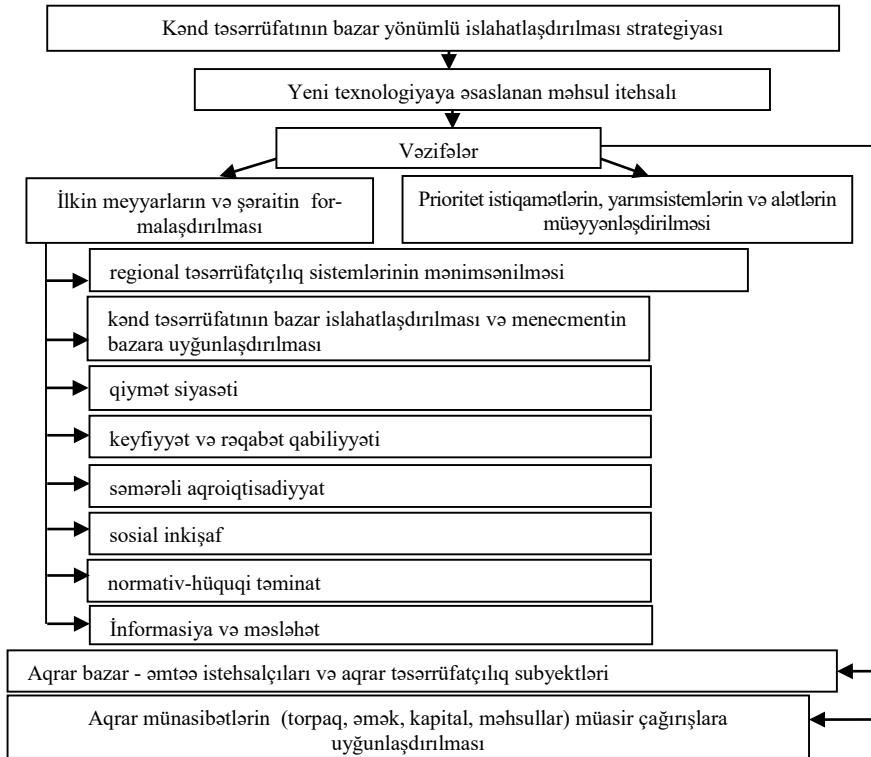
Nəticədə, 2019-cu ilin faktiki məlumatları ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsulunun proqnozlaşdırılan həcmnin 2102,93 mln. manat (26,8%) artaraq 9939,39 mln.manata çatdırılması mümkün olacaqdır.

6. Aqrar sahənin innovativ inkişaf yoluna intensiv amillər hesabına keçməsi, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, daxili və xarici bazarda aqrar sahənin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kəndlilərin əməyinin motivləşdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bunların nəticəsində Azərbaycanın fəal sürətdə dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya edilməsinə təminat yaratmaq üçün sahəyə əlavə investisiyaların cəlb olunması məqsədilə xüsusi tədbirlər planının işlənilməsi və tətbiq edilməsi, vergiqoyma və sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi, zəruri innovasiya əsasında sahənin innovativ inkişafının idarə edilməsi mexanizminin konsepsiyası işlənilmişdir.

Beynəlxalq miqyasda aqrar sahənin innovativ inkişafının strateji

istiqamətləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Ölkə iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi, fəal innovativ inkişaf yoluna keçid Azərbaycanın aqrar siyasətinin mühüm prioriteti kimi çıxış edir. Lakin reallıqlar bu sahədə daha təsirli və kompleks xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsini təkidlə tələb edir. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatının bütün sahələri üzrə məqsədli innovativ inkişaf proqramının işlənilməsi vacibdir. Həmin proqramda ilk növbədə dövlətin maliyyə-kredit dəstəyini, müəssisələrin maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsini, məhsul emalının inkişafını, istehsalın innovativ inkişafında elmin rolunun artırılmasını, aqrar sənaye inteqrasiyasının inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, qiymət siyasətini, birbaşa satınalmalar bu növ məhsulun istehsalının əsasında stimullaşdırılmasını, təkmil aqrar servis sisteminin, tədarük məntəqələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması, innovasiya infrastrukturunun genişləndirilməsi öz əksini tapmalıdır. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatının bazar yönümlü islahatlaşdırılması

strategiyası sxem şəklində tərtib edilmişdir (sxem 2).

Sxem 2. Kənd təsərrüfatının bazar yönümlü islahatlaşdırılması strategiyası

Hesab edirik ki, aqrar sahədə innovasiyanın inkişafının formalaşan institutsional mühitinin mühüm tərkib hissəsi kimi bu inkişafı bölgə və respublika səviyyəsində təmin edən maliyyə mexanizmləri olmalıdır. Onlar innovasiya sistemlərinin inkişafının vaxtlı-vaxtında maliyyələşdirilməsinə, innovasiyaların yaradılması və yayılmasına, o cümlədən elmi və elmi-təhsil aqrar mərkəzlərinin, elmi və texnopark müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinə kömək etməli, innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin birbaşa və dolaylı dövlət tənzimlənməsi formaları inkişaf etdirilməlidir. Kiçik yüksək texnoloji müəssisələrdə məqsədli layihələrin icrası üçün münbit maliyyə şəraitinin yaradılması vacibdir və bu məqsədlə vençur fondunun vəsaitlərindən

istifadə önəmlidir. Dünyanın bir çox ölkələrində həmin fondun şəbəkəsi dövlət, regional və ödəmə agentlikləri formasında çıxış edir və bu təcrübədən ölkəmizdə istifadə olunması məqbul hesab edilə bilər. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, işdə innovativ inkişafın tədbirlər planının quruluşu, sahəyə investisiya cəlb olunmasının prioritet istiqamətləri, innovativ inkişafın idarə edilməsi mexanizminin təkmil sxemi verilməlidir.

Onların real təcrübədə icrası üçün ilk növbədə aqrar sahədə elmlə istehsalat arasında üzvü əlaqə yaradılmalı və Sahə Elmi-Tədqiqat İnstitutlarının müasir laboratoriya, cihaz və avadanlıqlarının təminatı yaxşılaşdırılmalı, elmi-tədqiqat institutlarında işlənilən yeni texnologiyalar, bitki sortları, heyvan cinsləri, arı növü, idarəetmə mexanizmi və digər yeniliklərin ən qısa müddətdə informasiya-məsləhət xidməti vasitəsi ilə fermerlərə çatdırılması prosesi intensivləşdirilməlidir. Dünya təcrübəsinə istinadən demək olar ki, Azərbaycanın aqrar sferasında innovasiya infrastrukturunun modernləşdirilməsi, iqtisadiyyatın aqrar sektorunun innovasiya inkişafı üzrə iri layihələrin həyata keçirilməsi yalnız xüsusi və dövlət tərəfdaşlığı əsasında yerli və beynəlxalq kapitalın cəlb edilməsi ilə mümkündür. İşdə həmin tərəfdaşlığın istiqamətləri sxem şəklində əks etdirilmiş və hesab edirik ki, onun səmərəli inkişafı üçün mülkiyyət münasibətləri sahəsində aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- xüsusi mülkiyyət hüququnun səmərəli hüquqi (və digər) müdafiəsi;
- mülkiyyət hüquqlarının, xüsusilə də əqli mülkiyyət sahəsində, dəqiq təsnifi;
- əqli mülkiyyət sahəsində münasibətləri tənzimləyən hüquqi-normativ aktlar sisteminin işlənilməsi və hazırlanması;
- kiçik, orta və iri xüsusi mülkiyyətə dair şəffaf “oyun qaydaları” müəyyən edən dövlət siyasəti.
- iri xüsusi mülkiyyətin legitimləşdirilməsi üzrə tədbirlər, bu isə mülkiyyətçinin onu səmərəli istifadə etmə imkanlarını artırmalıdır, həmçinin qismən də olsa onun leqallığı ilə bağlı və çox vaxt məhkəmə araşdırmaları zamanı yaranan problemləri həll etməlidir.

Aqrar sahədə innovasiya və investisiya strategiyasını həyata keçirməklə yüksək rəqabətqabiliyyətinə və dayanıqlı inkişafa təminat yaratmaq mümkündür. Bu məqsədlə işdə həmin inkişaf yolunun prioritetləri müəyyən olunmuşdur. Aqrar sahənin innovativ inkişafının təmin olunmasında vergi və sığorta sistemləri, amortizasiya siyasəti mühüm rol oynayır. Azərbaycanda bu sahədə mövcud olan boşluqları aradan qaldırmaq üçün aqrar sektorun elmi-innovasiya sahəsində vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı variantların icrası tövsiyə edilir: Birinci variant. İnnovativ müəssisələrin və təşkilatların bütün növ vergi və ödənişlərdən tam azad edilməsi, digər tərəfdən, aqrar sahədə gəlir vergisinin progressiv olması. İkinci variant. İnnovasiya proseslərinin sürətləndirilməsində mühüm məqamlar vergilərin azaldılması və ayrı-ayrı vergilər üzrə mühüm imtiyazların verilməsi. Aqrar elmi müəssisələr üçün texnikaların, elmi avadanlıqların, cihazların, reaktivlərin, preparatların, elit toxum və heyvanların, meyvə və giləmeyvə bitkilərinin xüsusi yüksək keyfiyyətli əkilməli materialların satın alınmasına yönəldilən mənfəətin bir qismi vergitutmadan azad olunmalıdır, həmçinin elmi avadanlıqların, texnikaların, cihazların digər müəssisələrə və ali təhsil ocaqlarına əvəzsiz qaydada verilmə zamanı vergidən azad olunma nəzərə alınmalıdır.

Ölkənin aqrar sahəsində elmi işçilər və mütəxəssislərin innovasiya risklərindən qorunması üçün onun sığortalanması qaçılmazdır. Bunun üçün iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təkmil sığorta sistemindən ölkəmizin aqrar sahədə istifadəsi innovasiya fəaliyyətinin bütün mərhələlərində stimullaşdırıcı mexanizm kimi çıxış edə bilər.

7. Beynəlxalq təcrübədə istifadə edilən metodiki yanaşmalara istinadən Azərbaycanın inzibati rayonlarının iri qəsəbələrində aqrar - emal təyinatlı sənaye məhəllələrinin, kənd yaşayış məntəqələrində aqroparkların yaradılmasının məqsəduyğunluğu əsaslandırılmış, onların sayının uzunmüddətli dövr üçün variant-lar üzrə proqnozu verilmiş, regional ümumi məhsula, sahədə istehsalın həcminə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına təsiri müəyyən edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatının kəskin tələbləri kontekstində aqrar sahənin İKT-dən geniş istifadə etməklə intensiv innovativ inkişaf yoluna ke-

çidi yalnız müvafiq infrastrukturun geniş şəbəkəsinin yaradılması, işçilərin məmunluğunun yüksək səviyyədə informasiyalarla təmin edilməsi şəraitində mümkündür. Son illər bu sahədə həyata keçirilən kompleks tədbirlərin və islahatların, struktur dəyişikliklərinin əhəmiyyətini azaltmadan, sahədə innovasiya infrastrukturunun şəbəkəsinin bütün ölkə ərazisində genişləndirilməsi innovativ inkişafa, dəyər zəncirinin uğurlu formalaşmasına, kənd təsərrüfatı məhsullarının vaxtında və itkisiz tədarükünə, ölkə ərazisində onların dərin emalına, idxalı əvəz edən və ixrac yönümlü emal məhsullarının istehsalına, əhalinin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə özünü təminat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təminat yaratmış olacaqdır. Buna nail olmaq üçün aqrar sahədə innovativ təkrar istehsal prosesi və onun institusional təkmil mühiti formalaşdırılmalıdır. İşdə onların prinsipal strukturu təklif edilmişdir.

Aqrar sahədə innovasiya infrastrukturunun şəbəkəsi müəyyən edilərkən, sahədə istehsal prosesinin xüsusiyyətləri, innovasiya infrastrukturunun cari inkişaf səviyyəsi, bazar təsərrüfatının tələbatları və məqsədli inkişaf indikatorları nəzərə alınmalıdır. Tədqiq edilən sahədə innovasiya infrastrukturunun ən geniş yayılmış elementindən biri aqroparkdır. Onun vətəni Niderland hesab edilir. Lakin Çində, Hindistanda, Türkiyədə, ABŞ-da və digər ölkələrdə aqroparkların təşkili ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına görə, respublikamızın 33 rayonunun 257 min hektar ərazisində dəyəri 2,2 milyard manat olan 51 aqropark və iri fermer təsərrüfatının yaradılması planlaşdırılıb. Hazırda 30-a yaxın aqropark fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda aqroparkların inkişaf konsepsiyası əsasən ixrac potensialının artırılması, milli brendlərin yaradılması, kiçik və orta fermerlərin innovativ təcrübəsinin artırılması, kənd təsərrüfatı sektoru ilə emal müəssisələri arasında sıx koordinasiyalı sistemin yaradılması, istehsalçı, işçi və istehlakçı arasında inteqrasiyanın təmin olunması, yüksək məhsuldarlığın əldə olunması, aqrar sahədə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin təkmilləşdirilməsi və yeni iş yerlərinin açılmasından ibarətdir. Ölkədə aqroparkların işə salınması əsas indikator hesab edilir. Hazırda Abşeron, Şəmkir, Yalama və digər rayonlarda təşkil edilən aqroparklar fərdi sahibkarların və fermerlərin səmərəli fəaliyyətinə imkan yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində 2025-ci il və ondan sonrakı dövr üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal potensialının dəyər zənciri üzrə artırılması prioritetləri içərisində aqroparklar, aqrobiznes inkubatorları və startaplar şəbəkəsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan aqroparkların şəbəkəsinin genişləndirilməsi qaçılmazdır. Azərbaycanda yaxın və uzaq perspektivdə aqroparkları və yaxud aqroklastərləri əhalisi 2000 nəfərdən yuxarı olan kənd yaşayış məntəqələrində yaradılması iqtisadi və sosial baxımdan səmərəli hesab edilə bilər.

AR DSK-nin məlumatlarına görə 2019-cu ilin əvvəlinə əhalisinin sayı 2001-3000 nəfər təşkil edən 327, 3001-5000 nəfər olan 205 və 5000 nəfərdən yuxarı olan 92 kənd yaşayış məntəqəsi mövcuddur. Onların ümumi sayı 624 vahid təşkil edir. Bununla yanaşı ölkə ərazisində 261 qəsəbə mövcuddur ki, onların da əhalisi 2000 nəfərdən çoxdur. Son iki ildə yaradılan aqroparkları nəzərə alsaq, deməli, 2020-ci ildən sonrakı dövrlərdə 312 əlavə aqroparkların yaradılması mümkündür (cədvəl 4).

Bizim fikrimizcə əhalisinin sayı 2000 nəfərdən çox olan kənd yaşayış məntəqələrində yaradılacaq aqroparkların əhatə dairəsi daha da geniş olmalı, orada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal, emalı, logistik təminatı sistemli şəkildə həll edilməlidir. Belə olduğu halda hər bir aqroparkda istehsal edilən son məhsulun həcmi və orada yaradılan iş yerlərinin sayı da əsaslı şəkildə artırılmalıdır. Bu göstəricilərin 2020-ci ildən sonra fərqli variantları işdə sxem şəklində öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 4. Azərbaycan əhalisinin sayı 2000 nəfərdən yuxarı olan kənd yaşayış məntəqələrində yaradılması mümkün olan aqroparkların sayı

Göstəricilər	SYX-də 2019-2020- ci illərdə	Proqnoz	
		2021-2025- ci illərdə	2025-ci il-dən sonrakı dövlərdə
Respublika üzrə yaradılması mümkün olan aqroparkların – cəmi	51	112	200
onlardan:	44	100	181
Respublikanın rayonlarında			
Naxçıvan Muxtar Respublikasında	7	12	19

Hesablamalar göstərir ki, 2025-ci ildən sonrakı dövrdə yaradılması təklif edilən hər aqroparkda istehsalın həcmi 28,5 mln. manat, iş yerlərinin sayı isə 280 vahid təşkil edəcəkdir ki, bu da 2020-ci ilin gözlənilən eyni adlı göstəricilərindən uyğun olaraq 3,4 dəfə və 1,4 dəfə çox olacaqdır.

Fikrimizcə, yaradılacaq aqroparklar əhalisinin sayı 90 min nəfərdən yuxarı olan rayonlar üçün xarakterik olmalıdır. Belə olduğu halda Qazax-Gəncə iqtisadi rayonunun 6, Şəki-Zaqatala və Lənkəran iqtisadi zonalarının hər birində 4, Quba-Xaçmaz regionunda 3, Aran iqtisadi regionunda 12, Yuxarı Qarabağın 3 rayonunda aqroparkların yaradılmasına daha çox üstünlük verilməlidir. Lakin bu o demək deyildir ki, digər rayonlarda aqropark yaratmaq əlverişli deyil. Lakin bu o demək deyildir ki, digər rayonlarda aqropark yaratmaq əlverişli deyil. Hesab edirik ki, Azərbaycan respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” 7 iyul 2021-ci il tarixli fərmanına uyğun işğaldan azad edilmiş ərazilərin (İAEƏ) bərpası, gələcək inkişafının təmin olunması, zəruri infrastrukturunun yaradılması üçün və iqtisadi, təbii potensiallardan səmərəli istifadə məqsədilə ərazilərdə tədbirlərin vahid proqram əsasında aparılması üçün ərazilərin yeni bölgüsü müəyyən edilmişdir. Bu bölgü əvvəlki 10 iqtisadi rayondan indi 14-ə çatdırılıb. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu yaradılıb. Bu planlaşdırma, iqtisadi idarəetmə çevikliyi təmin etmək məqsədini daşıyır və rayonlarda yeni infrastruktururların yaradılmasına imkan verə bilər. Kənd təsərrüfatı təyinatlı hər bir rayonda onun spesifik xüsusiyyətinə uyğun ixtisaslaşdırılmış və yaxud qarışıq tipli aqropark yaratmaq yüksək iqtisadi nəticələr əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Dissertasiyada beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla müasir aqroparkın təşkilati strukturu təklif olunmuşdur. Yaradılması vacib hesab edilən aqroparkların fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün 10-a yaxın ərazidə aqrar emala əsaslanan sənaye məhəllələrinin yaradılması, xərclərin minimuma endirilməsi və kənd təsərrüfatı ilə sənaye arasında daha sıx inteqrasiyanın təmin edilməsinə imkan vermiş olacaqdır. Hesab edirik ki, belə sənaye və xidmət məhəllələri ilk növbədə iqtisadi rayonlarda mövcud olan qəsəbələrdə yaradılmalıdır. Həmin

məhəllələrin yaradılması zamanı dövlət-özəl təsərrüfatçılığına əsaslanan, müxtəlif məhsullar istehsal edən startap şəbəkəsinə də üstünlük verilməlidir.

Yeni yaradılacaq aqroparkların və Sənaye Məhəllələrinin əhatə dairəsində kadr hazırlığı, maliyyə, satış infrastrukturu ilə yanaşı informasiya əlçatanlığı üçün müvafiq strukturun yaradılması da vacibdir.

8. Kənd təsərrüfatında innovasiya proseslərinin dinamikliyinin təmin edilməsi kontekstində ixtisaslı kadr hazırlığının təkmilləşdirilməsi, indikativ planların tətbiqi əsasında aqrar sahənin mövcud idarəetmə sisteminin yeni iqtisadi çağırışlara uyğunlaşdırılması, sahənin mövcud innovasiya potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün innovativ idarəetmə sisteminin modernləşdirilməsi istiqamətində metodiki və əməli xarakterli tövsiyələr işlənmişdir.

Azərbaycanın aqrar sahəsində böyük həcmdə resurs potensialı, o cümlədən kadr potensialı toplanmışdır, lakin onlardan hələ də kifayət qədər səmərəli istifadə edilmir və əmək məhsuldarlığı aşağıdır. Hazırda ölkədə məşğul əhalinin 36%-i aqrar sektorda cəmləşsə də, orada istehsal edilən məhsul ÜDM-in cəmi 5,7%-ni təşkil edir. İqtisadiyyatın innovasiya yönümlü inkişafı isə yüksək məhsuldarlığa və gəlirə malik iş yerlərinin yaradılmasını tələb edir. Deməli, sahənin səmərəliliyi və rəqabətə davamlılığının təmin edilməsində ən mühüm ehtiyat qisminə insan kapitalının formalaşması və inkişafı vacib önəm daşıyır.

Hazırda ölkənin aqrar sahəsində insan kapitalının idarə edilməsinin real mexanizminin formalaşması aşağıdakı səbəblərlə şərtləndirilir:

- kənd əhalisinin, o cümlədən gənclərin mütləq kəmiyyətinin azalması, müvafiq olaraq gənclərin kənd əhalisinin strukturunda çəkisinin azalması;

- aqrar sahədə insan kapitalının formalaşmasının konsepsiya və regional proqramlarının yoxluğu;

- aqrar sahə üzrə mütəxəssislərin işlə təmin olunmasının aşağı səviyyədə olması;

- müxtəlif səbəblərdən insan kapitalının itkisi;

- problemin araşdırılmasında ciddi nəticələrin hələ də əldə edilməməsi-adətən ayrı-ayrı sahələr, onların bəzi aspektləri pərakəndə

formada araşdırılır;

- kənd əhalisinin əmək şəraiti və həyat səviyyəsinin aşağı keyfiyyətə olması insan kapitalının təkrar istehsalına mənfi yönümlü təsir göstərir;

- aqrar sahədə korporativ insan kapitalının inkişafına bir çox təşkilatların, sahibkarların çox az yatırımlar sərf etməsi, bütünlükdə onların yüksək ixtisaslı peşəkar insan kapitalının təkrar istehsalına perspektivdə maraqlarının azalması və s.

Bir məsələni də xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın aqrar sahəsində insan kapitalının idarə olunması problemi kifayət qədər mürəkkəb problemdir, digər tərəfdən aqrar iqtisadiyyatda kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bütün bunlar isə həmin sahədə vahid mexanizm çərçivəsində insan kapitalının formalaşmasına yeni metodoloji və praktiki real yanaşmaların vacibliyi şərtləşdirir. Həmin mexanizm respublikamızın hər bir regionun sosial-iqtisadi şəraitinə uyğun konkretləşdirilməli, cari və strateji vəzifələrin həllinə, monitoring aparmaqla məqsədyönlü şəkildə istiqamətlənməlidir:

- insan kapitalının təkrar istehsalı və prosesin idarə olunması üçün əlverişli sosial-iqtisadi şəraitin yaradılması;

- insan kapitalının inkişafı prosesinin idarə edilməsi;

- insan kapitalı itkisi risklərinin azaldılması;

- insan kapitalının reallaşdırılması səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq işdə adı çəkilən mexanizmin prinsiplər sxemi, kadr siyasətinin səmərəlilik meyarları, kadrların idarə olunmasının struktur sxemi təklifi edilmişdir. Çox ukladlılıq və bazar münasibətləri şəraitində aqrar istehsalın təşkilinin xarakteri dəyişir, təsərrüfat subyektlərinin müstəqilliyi onların elm-texniki nailiyyətlərə fərdi tələbləri, aqrar sahənin elmi əsaslarla inkişaf xarakteri artır. Bütün bunlar elmi-tədqiqat fəaliyyətinin özünü təşkil mexanizmləri vasitəsi ilə gerçəkləşdirilir. Həmin mexanizmin icrası isə indikativ planların tətbiqi əsasında həyata keçirilir. İnnovasiya layihələrinin planlaşdırılması və mənimsənilməsi prosesində aşağıdakı bir sıra prinsiplər nəzərə alınmalıdır:

- planlaşdırılan və mənimsənilən innovasiyalarda yeniliyə dəqiq əməl olunması;

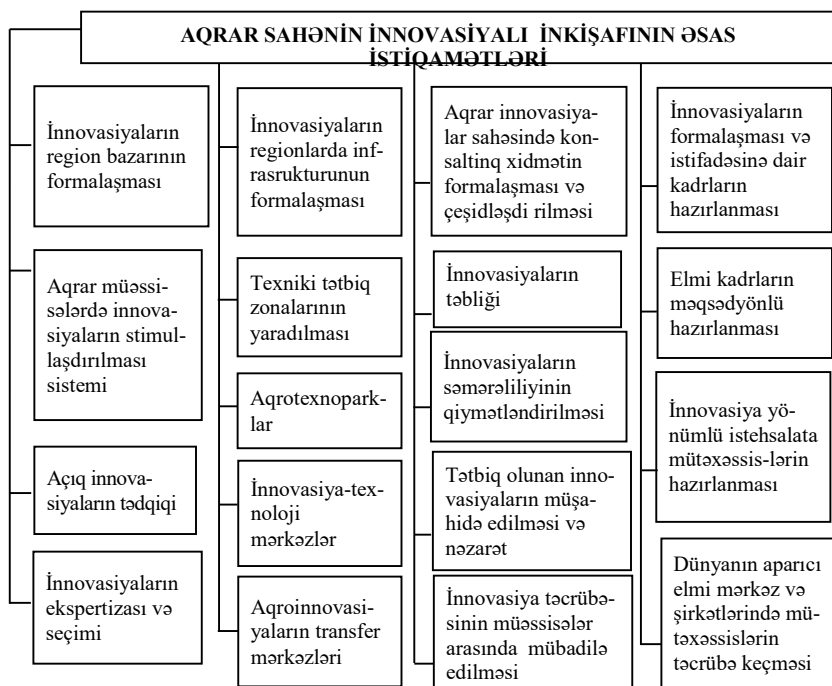
- innovasiya layihələrinin reallaşdırılması ilə əhəmiyyətli dərəcədə elmi-texniki və sosial-iqtisadi göstəricilərdə nailiyyətlərin əldə olunması;

- innovasiyalar istehsalat tətbiq edilərkən innovasiyaların yüksək səmərəlilik əldə edilməsinə və öz xərclərini ödəməsinə təminat.

Aqrar sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsinə həsr edilən indikativ planlaşdırmanın spesifik xüsusiyyəti kimi, onun biotexniki-iqtisadi sistem olaraq fəaliyyət göstərməsidir. Belə ki, heyvandarlığın və bitkiçiliyin (biosistemin) obyektiv tsiklləri son nəticədə emal sənayesinin və digər sferaların miqyasların (texniki-texnoloji sistem) müəyyənləşdirir. Aqrar sahədə indikativ planlaşdırma, tənzimlənmə və idarəetmənin spesifik xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar: a) son nəticələrin əldə olunması və eyni zamanda hər bir sahə səviyyəsində onun optimallaşdırılması; b) məqsədli və təyinat prinsipinə əməl edərək inteqrasiya olunmuş sahə; c) aqrar müəssisələrin dayanıqlı istehsal sahə strukturunun əsaslandırılması, ixtisaslaşdırılması, heyvandarlıq və əkinçilik arasında qanunauyğun və perspektiv inkişaf parametrlərinin nəzərə alınması; ç) təbii-iqlim-iqtisadi şəraitin nəzərə alınması ilə istehsalın inkişaf etdirilməsi parametrlərinin nəzərə alınması; d) inteqrasiya proseslərinin inkişafının nəzərə alınması ilə təşkilati-iqtisadi və istehsal strukturunun əsaslandırılması.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, işdə indikativ planlaşdırma sisteminin mərhələləri və modelləri təklif olunmuşdur.

Ölkənin aqrar sahəsinin innovasiya potensialının SWOT təhlilinin aparılması nəticəsində sahənin innovasiyalı inkişafının başlıca istiqamətləri aşağıdakı səpkidə müəyyən edilmiş (sxem 3), sahə üzrə aqrotexnoparkın yaradılmasının zəruriliyi əsaslandırılmış, onun prinsipal sxemi təklif edilmiş, kənd istehlak kooperativlərinin inkişaf istiqamətləri tərtib edilərək məqsədli proqramlar çərçivəsində müəyyən olunmuşdur.

Sxem 3. Aqrar sahədə innovasiyaların inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətləri.

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində aqrar sahənin innovativ inkişafının idarə edilməsinin mövcud mexanizminin təkmilləşdirilməsinə imkan verə biləcək metodiki və əməli xarakterli təklif və tövsiyələr yer almışdır. Onların bir qismini xülasə edirik:

1. İnnovasiya tədbirlərinin aqrar sahədə həyata keçirilməsinin universal strategiyası və modeli yoxdur. Məhz bu baxımdan innovasiya proseslərinin strateji idarə olunmasının məzmunu unikaldır, həyata keçirilmə üsulları digər innovasiya məhsullarının istehsalına tətbiq oluna bilməz. Hesab edirik ki, münasib innovasiya proseslərinin idarə olunması strategiyasının seçilməsinə, həmçinin innovasiyaların tətbiqinin bazar mövqeyinə, burada baş verən dəyişikliklər dinamikasına, məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi zamanı texniki potensiala, iqtisadi vəziyyət və mədəni mühitə bir sıra amillər təsir edir.

2. Aparılan tədqiqatın məntiqi nəticəsi kimi işdə aqrar sahədə istehsalın innovasiyalar əsasında inkişafı və idarə edilməsinin mənti-qistruktur modeli təklif edilmişdir. Fikrimizcə, sonrakı mərhələdə innovasiya layihələri işlənilib hazırlanmalıdır. İnnovasiya layihələri adı altında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və yeni məhsul növü və texnologiyaların yaradılması və yayılmasına yönəldilmiş tədbirlər kompleksi başa düşülməlidir. Lakin göstərilən şərh innovasiyaların məzmununun dar çərçivədə şərh kimi başa düşülməlidir. İnnovasiya layihələrinin geniş məzmununda dərk olunması üçün müəyyən əlavələr edilməsi tələb olunur.

3. Müasir dövrdə aqrar istehsal sahəsinin texniki və texnoloji bazasının sürətləndirilmiş qaydada yeniləşdirilməsi tələb olunur, dünya bazarlarında rəqabət mübarizəsi şəraitində yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları təklif olunmaqdadır. Milli maraqların istehsalçı kimi, dünya bazarlarında qorunması üçün yüksək texnologiyalardan istifadə prioritet məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan rəqabətqabiliyyətliliyin indikatorlarının qiymətləndirilməsinin məzmununun dəqiq müəyyən edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu indikatorların düzgün müəyyən edilməsi dəqiq təhlil nəticələrinə gətirə bilər. İşdə həmin indikatorların təsnifatı verilmiş və onların həddi faktiki materiallar əsasında hesablanaraq təhlil edilmişdir.

4. Dünya təcrübəsi göstərir ki, innovasiyaların vençur maliyyə-ləşdirilməsinin perspektivləri analitiklərin diqqətini getdikcə daha çox cəlb etməkdədir. Aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və vençur maliyyə-ləşdirilməsi sahəsində Kanada və Çinin mövcud təcrübəsindən ölkəmizdə istifadə edilməsi aqrar sahənin innovativ inkişafına təkan verə bilər. Azərbaycanda vençur fondlarının formalaşdırılması üçün kifayət qədər maliyyə resursları vardır.

5. Təhlilimiz göstərdi ki, aqrar sahədə innovativ inkişaf kadr hazırlığından, onların təhsilindən, mütəxəssislərin texniki və texnoloji hazırlıq səviyyəsi və işgüzar keyfiyyətlərindən də asılıdır. Odur ki, kənd təsərrüfatı üzrə kadr hazırlığında müasir biliklərin mənimsənil-məsi sahəsində təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur. Bu məqsədlə regionlarda yerləşən ali, orta ixtisas və peşə təhsili məktəblərində qeyd edilən tələblərə uyğun kadr hazırlığına xüsusi

diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə işdə aqrar sahədə daxili və xarici amillərin təsiri ilə kadrların idarə edilməsinin prinsipial strukturu işlənmişdir.

6. Kənd təsərrüfatında yerli istehsalın kəskin surətdə artması üçün bir sıra tədbirlərin bilavasitə həyata keçirilməsini tövsiyə edirik. Bunlar aşağıdakılardır:

➤ maliyyə təminatı sisteminin sağlamlaşdırılması, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının bütün səviyyələrdə büdcə və qeyri büdcə fondlarına, yanacaq energetika resurslarına görə borclarının restruktusizasiyası;

➤ müəssisələrin yeni iqtisadi şəraitə adaptasiya olunmasını təmin edən yeni təsərrüfatçılıq mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi mexanizmlərinin hazırlanmasının sürətləndirilməsi, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə iqtisadiyyatın digər sahələri üzrə məhsullar arasındakı qiymətlər fərqi optimallaşdırılması;

➤ aqrar sahədə əmtəə istehsalçılarına xidmət göstərilməsi üçün ixtisaslaşdırılmış maliyyə sisteminin təşkil olunması;

➤ innovasiya infrastrukturunun ölkənin bütün regionlarında təşkili və inkişaf etdirilməsi. İşdə aqroparkın təkmil təşkilatı strukturu təklif edilmiş və onların yaradılmasından əldə edilən səmərə və yaradılacaq iş yerlərinin sayı hesablanmışdır.

➤ dövlət kredit resurslarının səfərbər olunmasının təmin olunması və kənd təsərrüfatı texnikasının istehsalının təşkili üçün özəl investisiyaların cəlb edilməsi, əlverişli şəraitlərlə lizinqin genişləndirilməsi;

➤ yeni iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin inkişafının təmin olunması;

➤ kənd təsərrüfatının texniki təchizatının təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər proqramının hazırlanması.

7. Aqrar sahənin modernləşdirilməsi ilə əlaqədar kənd təsərrüfatında investisiya və innovasiya fəaliyyətinin inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində dövlətin rolu artırılmalıdır. Bu məsələnin mühümlüyünü nəzərə alaraq Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi bölgə icra orqanları ilə birgə kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin məqsədli innovasiya inkişaf proqramlarını işləyib hazırlamalıdır. Bu innovasiya proqramları dövlətin maliyyə-kredit dəstəyi

əsasında tərtib edilməli və özündə müəssisələrin maddi-texniki bazasının modernləşdirilməsini, məhsul emalının inkişafını, istehsalın innovativ inkişafında elmin rolunun artırılmasını, aqrəsənaye inteqrasiyasının inkişaf mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, qiymət siyasətini, birbaşa satınalmalar, kadr hazırlığı, infrastrukturun yaradılması, keyfiyyətli məhsul istehsalının stimullaşdırılması və digər tədbirləri cəmləşdirməlidir. Bu məqsədlə işdə kənd təsərrüfatının bazar islahatlaşdırılması strategiyasını təklif edirik.

8. Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin ən mütərəqqi maliyyə dəstəklənməsi mexanizmi kimi fond mexanizminin formalaşdırılması ola bilər. Onun məğzi ondan ibarətdir ki, fondun şöbələri resipiyentlərin inkişafının maddi dəstəklənməsini konkret layihələr və müəyyən edilmiş qaydalar üzrə həyata keçirir. Bu dəstək yalnız maliyyə vəsaiti ayırmaqla deyil, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının bu və ya digər məsrəf və satınalmalarını ödəməklə baş verir.

9. Fikrimizcə, aqrar sahədə investisiya cəlbediciliyinin artırılması və yeni kənd təsərrüfatı istehsallarının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycanda investisiya meydançalarının siyahısı formalaşdırılmalıdır. İntestisiya meydançalarının siyahısı torpaq sahələrinin mövcud infrastruktur şəraitini investorların irəli sürdüyü tələblərlə uyğunlaşdırmaqla formalaşdırılmalıdır. İntestisiya meydançalarını seçmə mərhələsində çatışmayan infrastrukturun meydançaya çəkilməsinin dəyəri müəyyən edilməlidir.

10. Əhalinin sayı 2000 nəfərdən yuxarı olan kənd yaşayış məntəqələrində aqroparkın (aqroklasterlərin) yaradılması, respublikanın kənd rayonlarındakı qəsəbələrdə aqrar-emal və xidmət məhəllələrinin yaradılması yüksək sosial-iqtisadi və sinerji effekt vermiş olacaqdır.

11. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal potensialının dəyər zənciri üzrə artırılması məqsədilə keyfiyyətli kənd təsərrüfatı, idxalı əvəz edən emal məhsulları istehsalının artırılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişafı, aqrobiznesin inkişafına dəstək infrastrukturunun formalaşdırılması aqrar sferanın innovativ inkişafına imkan yaratmış olacaqdır.

12. Kənd təsərrüfatı və emalı sənayesi məhsulları üzrə ixracın təşviqi və dəstəklənməsi, brendin yaradılması və onların satışı üçün respublikanın iri şəhərlərində və xarici ölkələrdə “Yaşıl market”, “Fermer

mağazası”, “Ticarət evi” və digər infrastrukturun yaradılması da bütünlükdə aqrar sahənin innovasiya fəaliyyətini genişləndirmiş olacaqdır. Bununla yanaşı, hesab edirik ki, aqrar istehsalatla elm müəssisələri arasında sıx funksional əlaqələr təşkil olunmalıdır. Bu əlaqə elm müəssisələrinin fəaliyyətinin kommersiyalaşmasına, aqrar sahənin isə innovativ texnologiyalar əsasında modernləşməsinə imkan verə bilər.

Tədqiqatın əsas məzmunu nəşr edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

1. Aqrar sahibkarlığın mövcud durumu və inkişaf perspektivləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası, elmi-praktiki jurnal 2009 - №4, səh.53-57.

2. Значение кооперативных связей в устойчивом развитии аграрного рынка. Актуальные проблемы экономики, социологии и права в современных условиях . Статьи и тезисы докладов 7-й Международной научно-практической конференции. г. Пятигорск-2010, с.89-94.

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası. İqtisadiyyat elmləri seriyası, Elmi-praktiki jurnal 2011-№4, səh.34-38.

4. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. “MEGA-H” Nəşriyyatı, Bakı-2012, 358 səh.

5. Aqrar sektorun innovasiyalı inkişafının idarə olunması konsepsiyasının əsas müddəaları. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. İqtisadiyyat elmləri seriyası, 2013 №3, səh.189-193.

6. Azərbaycanda sahibkarlığın müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal №3 (30)-2013, səh.56-62.

7. Kənd təsərrüfatında innovasiyaların inkişaf məsələləri. “Azərbaycan Aqrar Elmi” elmi-nəzəri jurnalı 4 (231) 2013-cü il, səh. 19-22.

8. Современные тенденции инновационного процесса в АПК Азербайджана. «Агросвит» Научно-практическая журнал №1 г.Киев-2014, с.39-42.

9. Aqrar sahədə islahatların aparılması iqtisadi inkişafın meyarı kimi. “Azərbaycan Aqrar Elmi” elmi-nəzəri jurnalı 2 2014-cü il, səh. 21-25.

10. Aqrar sahənin innovasiya potensialının müasir inkişaf istiqamətləri. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal №3 (34)-2014, səh.4-10.

11. Роль инновационного развития аграрного сектора в обеспечении продовольственной безопасности. Экономика и предпринимательство» журнал №9, г. Москва-2014, с.125-128.

12. Aqrar innovasiyaların bəzi nəzəri aspektləri. Azərbaycan Kooperasiya Universiteti. “Regional iqtisadi siyasət və kooperasiya münasibətlərinin inkişafı” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. “Kooperasiya” nəşriyyatı. Bakı-2014, səh.655-657.

13. Xarici təcrübədə innovasiyaların tətbiqinin bazar mexanizmlərinin xüsusiyyətləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri. “İqtisadiyyat” seriyası, Elmi-praktiki jurnal 2015-2, səh. 41-45.

14. İnnovasiya prosesinin idarə edilməsində dünya təcrübəsinin tətbiqi istiqamətləri. “Azərbaycan Aqrar Elmi” elmi-nəzəri jurnalı 2 2015-ci il, səh.18-21.

15. Aqrar sahədə marketing strukturunun innovasiyalı təşkilinin istiqamətləri. Az. ETKTİ və Tİ-nun Elmi Əsərləri 4. Bakı-2015, səh. 20-26.

16. Xarici ölkələrdə aqrar müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin təşkili. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal №4 (39)-2015, səh.156-161.

17. Оценка современного развития аграрного сектора в Азербайджане. «Научное обозрение» Научный журнал №15, г. Москва-2015, с.322-326.

18. Aqrar-sənaye kompleksində innovasiyaların inkişafı. Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası. Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92 illiyinə həsr olunmuş “Regionların innovativ sosial-iqtisadi inkişafı: reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda elmi-praktik konfransın materialları. Bakı-2015, səh.139-141.

19. Azərbaycanda müasir şəraitdə kənd təsərrüfatının inkişaf meylləri AR Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. Əmək və

Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi. “Əmək və sosial problemlər” Elmi əsərlər toplusu № 1 (17) 2016, səh.61-66.

20. Сельское хозяйство Азербайджана и направления его инновационного развития. Научовий Вісник Полтавського університету економіки и торгівлі. № 2 (74) 2016, с.135-141.

21. Решение проблем продовольственной безопасности Азербайджана в контексте его инновационного развития. «Экономіка та держава» Міжнародний науково-практичний журнал №11 2016, г. Киев, с.49-53

22. Aqrar sahənin innovativ inkişaf amillərinin təhlili. “Maliyyə və uçot” jurnalı 11 (293) - 2016, səh.34-39.

23. Aqrar sektorun insan resursları potensialının yüksəldilməsi yolları. Azərbaycan Universiteti “İpək yolu” Elmi Jurnalı №4, 2017, səh.5-13.

24. Влияние инновационного развития на обеспечение продовольственной безопасности экономики Азербайджана. «Российское предпринимательство» Всероссийский научно-практический журнал по экономика №14, июль 2017 года. с.2195-2205.

25. Aqrar sahədə innovativ planlaşdırmanın istiqamətləri. AMEA İqtisadiyyat İnstitutu. Prof. Akif Musayevin 70 illiyinə həsr olunmuş “Strateji iqtisadi islahatlar: aktiv vergi siyasəti və vergiqoyma problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfrans. 2017, səh.163-168.

26. Aqrar sahədə innovasiya proseslərinin idarə edilməsi mexanizmləri və müasir təcrübə. Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu. “DİRÇƏLİŞ - XXI ƏSR” jurnalı. 2018, səh.167-175.

27. Современные проблемы аграрного сектора Азербайджана. ИНВЕСТИЦІЇ: практика та досвід. Науково-практичний журнал №15 серпень 2018, г. Киев, с.33-35.

28. Aqrar sahədə klasterlərin inkişafı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunmuş “Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və aqrar sahənin rəqəbatqabiliyyətinin yüksəldilməsi problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. 2018, səh.362-368.

29. Aqrar innovasiyaların müasir inkişafının bəzi xüsusiyyətləri. AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun 60 illik yubleyinə həsr olunmuş “İqtisadi artım və ictimai rifah” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. 2018, səh.349-353.

30. İnnovativ inkişaf aqrar sektorda davamlı iqtisadi artımın əsası kimi. Bakı Biznes Universiteti, Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı. Prof. İslam İbrahimovun 70 illiyinə həsr olunmuş “Milli iqtisadiyyatın perspektiv inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi: insan kapitalının formalaşmasının prioritet istiqamətləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. 2018, səh.155-166.

31. Совершенствование подготовки высококвалифицированных кадров в аграрном секторе. Материалы VII Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы социально-трудовых отношений», посвященной 60-летию основания Института социально-экономических исследований ДФИЦ РАН (г. Махачкала, 22 ноября 2019 г.), с.160-16

32. Kənd təsərrüfatında innovasiya fəallığının müasir istiqamətləri. Azərbaycan Universiteti “İrək yolu” Elmi Jurnalı №1, 2020, səh. 46-52.

33. Государственная поддержка развития аграрного сектора в современных условиях экономического развития Азербайджана. Интернаука XXXV международной научно-практической конференции «Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем». №5(33) Май 2020 г., г. Москва, с.38-45.

34. Economical – through the use of mathematical methods in the production of macro parameters to assess the impact on agriculture. Journal of Critical Reviews. JCR. 2020; 7(9): p. 1-8.

35. Кластеры как основа инновационного развития аграрного сектора. Наука России: Цели и задачи. Сборник научных трудов по материалам XXV международной научно-практической конференции 10 февраля 2021 г. Изд. НИЦ «Л-Журнал», Часть 1, г. Екатеринбург, с.163-167.

Dissertasiyanın müdafiəsi 8 dekabr 2021-ci il tarixində saat 14:00 – da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin ED 2.42 Birgə dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Atatürk prospekti 450, AZ 2000, Gəncə şəhəri, Azərbaycan.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin rəsmi internet saytında (www.adau.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat «06» noyabr 2021-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: “02” 11 2021

Kağızın formatı: 60x84

Həcm: işarə 86407

Tiraj: 100 ədəd